

Možnosti a limity společenského vzestupu podnikatelů z českých zemí prostřednictvím nobilitací v 18. století a v první polovině 19. století

JIŘÍ BRŇOVJÁK

Brňovjác, Jiří: Possibilities and Limits of the Social Rise of Entrepreneurs from the Bohemian Lands through Ennoblement in the 18th and First Half of the 19th Century

The research delves into the possibilities and limits of the social rise of entrepreneurs from the Bohemian lands via ennoblement during the 18th and first half of the 19th century. The matter is analysed from three distinct and interwoven angles: a) within the framework of the evolution of legal and administrative standards and traditions defining the limits of the ennoblement policy executed by the rulers and competent court authorities (taking into account the impact of relevant provincial instances); b) in terms of the effect of the modernization of the late estates society and its gradual shift to civil society; and c) in terms of the contemporary entrepreneurial group and their aspirations for social advancement. This combination of outlooks enables a more inclusive comprehension of the topics under study and also a partial reinterpretation of some views in the existing historiography.

Key Words Social Rise; Entrepreneurs; Ennoblement; 18th Century; 19th Century; Bohemian Lands

Contact *Ostravská univerzita; jiri.brnovjak@osu.cz*

doi.org/10.15452/Historica.2022.14.0007

Ve stavovsky strukturované společnosti raného novověku včetně českých zemí patřilo udílení šlechtických titulů (obecně: nobilitace) a s nimi spojených dalších šlechtických atributů, jako byly přídomky/predikáty, erby a různá distinktivní oslovení, mezi základní prostředky vertikální společenské mobility.¹ Tato možnost společenského vzestupu byla v zásadě otevřená všem sociálním vrstvám svobodného obyvatelstva, v nichž nechyběly ani podnikatelsky činné osoby. Ačkoliv nobilitacím příslušníků vybraných dobových socioprofesionálních skupin byla v domácí i zahraniční historiografii věnována jistá pozornost, jedná se často o tematicky i chronologicky velmi úzce vymezené studie. Stále se proto nabízí prostor k širšímu, syntetičtější laděnému pohledu.² S ohledem na tuto skutečnost si předkládaná studie bere za cíl, komplexněji představit možnosti a limity sociálního

¹ Obecně pro celou habsburskou monarchii MAŤA, Petr: Der Adel der Habsburgermonarchie : Standeserhebungen und adelsrechtliche Regelungen. In: HOCHEDLINGER, Michael – MAŤA, Petr – WINKELBAUER, Thomas (Hg.): *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, 1 : Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*, Teilband 1. Wien 2019, s. 117–148.

² Historiografický přehled BRŇOVJÁK, Jiří: Spuren (früh)neuzeitlichen neuen Adels in moderner tschechischer, bzw. mitteleuropäischer Geschichtsschreibung. In: FASORA, Lukáš – HIEBL, Ewald – PÁL, Judith – POPELKA, Petr (Hg.): *Elitenforschung in der Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts : Erfahrungen und methodologische Inspirationen*. Berlin – Münster – Wien – Zürich – London 2019, s. 5–19.

vzestupu podnikatelů prostřednictvím nobilitací v 18. století a v první polovině 19. století. Tato problematika bude sledována ze tří základních a vzájemně se prolínajících úhlů pohledu: a) v kontextu vývoje právních a správních norem a zvyklostí vymezujících mantinely nobilitační politiky, jež byla uskutečňována panovníky a kompetentními dvorskými úřady (se zohledněním vlivu příslušných zemských instancí); b) z hlediska vlivu modernizace pozdní stavovské společnosti a jejího pozvolného přechodu k občanské společnosti; c) z hlediska dobové podnikatelské vrstvy a její vlastních potřeb společenského vzestupu. Kombinace těchto pohledů umožňuje komplexnější pochopení studované problematiky a také dílčí redefinici některých názorů v dosavadní historiografii.

Nobilitační politika v 18. a na počátku 19. století

Šlechtická společnost se od porážky českého stavovského povstání titulárně dělila na (řazeno vzestupně) prosté šlechtice, rytíře, svobodné pány, hrabata a knížata. Jelikož s udělením prostého šlechtictví nebyla spojena možnost přijetí do šlechtických korporací zemských stavů, jednalo se v případě prosté nobilitace především o prestižní formu demonstrace úspěšného společenského vzestupu. Nobilitovaní nadále setrvali při svém městském právu, držbou šlechtických atributů se ale zařadili mezi patricijskou elitu městské společnosti.

Prosté šlechtictví samo o sobě však bylo nezbytným odrazovým můstkem k dalšímu titulárnímu vzestupu, jenž pak umožňoval požádat o udělení inkolátu v českých zemích a následně podstoupit formální proces přijetí mezi zemské stavy (tzv. habilitaci v zemi). Inkolát představoval specifický druh dědičného obyvatelského práva, který jeho držitelé umožňoval vlastnit svobodný (deskový) majetek a stát se tak pozemkovou vrchností. Držba deskových statků pak byla zásadním předpokladem k habilitaci v té zemi historického českého státu, v níž se onen majetek nacházel. Zakoupení členové stavovských obcí se mohli účastnit zemské stavovské politiky a zastávat přední zemské úřady. Stavovská příslušnost hrála do roku 1782 roli při obsazování postů krajských hejtmanů. Rytířské tituly s případným inkolátem byly rovněž předpokladem k zisku míst v tzv. rytířských lavicích radních grémiích zemských i dvorských úřadů, s vyššími posty se pak pojily tituly svobodných pánů a hrabat. Různé stupně šlechtictví byly vyžadovány také v dalších oblastech veřejného působení: šlechticům byly vyhrazeny některé posty vyšší církevní hierarchie, šlechtické tituly mohly být vyžadovány pro výkon manažerských postů ve správě velkých aristokratických či šlechtických dominií. Šlechtické tituly nadále převažovaly v důstojnickém sboru armády, přestože původní aristokratické kádry byly zvolna doplňovány či nahrazovány schopnými a zasloužilými nobilitovanými nešlechtici.³

Držba šlechtického titulu tak od jisté společenské úrovně dlouhodobě představovala obecnou společenskou nezbytnost, byť se tento úzus s postupující modernizací stavovské společnosti a její transformací v občanskou rozvolňoval a potřeba šlechtického titulu se pozvolna proměňovala v „pouhé“ prestižní společenské ocenění zasloužilých osob vyšších vrstev, jak se stalo typickým po pádu stavovské společnosti v polovině 19. sto-

³ K problematice nobilitací v prostředí českých zemí, udělování inkolátu a přijímání mezi zemské stavy v 17. a zejména 18. století BRŇOVJÁK, Jiří: *Šlechticem z moci úřední : Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*. Ostrava 2015; BRŇOVJÁK, Jiří – STARÝ, Marek: Residential Right in the Course of Time : Changes in the Legal Institution of the Inkolat in the Bohemian Crown Lands. In: GAŁĘDEK, Michał – KLIMASZEWSKA, Anna (eds.): *Public Law : Studies in Comparative Legal History Modernisation : National Identity and Legal Instrumentalism*, II. Leiden – Boston 2019, s. 1–32.

letí a jejím nahrazením občanskou společností konstituční monarchie. Jak ještě bude rozvedeno, nobilitace podnikatelů byly motivovány primárně potřebou buď navýšení společenské prestiže, či častěji právním zabezpečením investice do deskových statků, ať již za účelem dalšího podnikání, či proměny z podnikatele v pozemkovou vrchnost žijící primárně z velkostatkových příjmů.⁴

Základ úspěchu každého nobilitačního řízení stabilně představovaly dostatečné zásluhy vykonané ve prospěch panovníka a státu. Již v pohusitském období a zejména od nástupu Habsburků na český trůn roku 1526, kdy se proces nobilitace přetrafoval v úřední proces zajišťovaný příslušnou dvorskou kanceláří, se jako základní pilíře vyprofilovaly zásluhy úřední a vojenské. V souvislosti s rozvojem absolutní monarchie od poloviny 17. století a razantně se zvyšující finanční potřebou státu na udržování armády, vedení válečných konfliktů, stejně jako na fungování panovnického dvora a jeho reprezentaci přibýly k výše uváđeným druhům zásluh také merita fiskálního charakteru (*in cameralibus*). Ty byly založeny na finančním přínosu státu vytvářeném především odvodem berní a cel a poskytováním krátkodobých, avšak velmi výhodně úročených a státními příjmy garantovaných finančních půjček (anticipací) na podporu císařské/rakouské armády v aktuálně probíhajících válečných střetech. Všechny tři druhy zásluh spojoval přínos státu, soukromý profit nebyl ze strany kanceláře ani panovníků akceptován.⁵ Tato premisa platila rovněž v případě žádostí podnikatelů: pokud jejich podnikání neumožnilo podporovat státní zájmy, bylo považováno za ryze soukromou věc, kterou nebylo ve sledované době stejně jako později třeba odměňovat nobilitací.⁶

Fiskálními zásluhami, jejichž konkrétní podoba bude detailněji rozvedena níže, se mohli vykázat především podnikatelé ve vlastním slova smyslu, tj. velkoobchodníci, finančníci (směnárníci, bankéři) a manufakturní podnikatelé.⁷ Dotyční pocházeli nejčastěji z městského prostředí a díky svým aktivitám a společenské pozici často bývali čelnými představiteli samospráv svých domovských měst. Fiskálních merit bylo obecně možné dosáhnout rovněž účastí na správě či pronájmu výhradních panovnických příjmů (berních, celních) a poštovního, solního a tabákového monopolu. Pro nobilitované

⁴ Kromě prací citovaných v poznámce č. 1 také příslušné kapitoly in: MAŤA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004; CERMAN, Ivo: *Šlechtická kultura v 18. století: Filozofové, mystici, politici*. Praha 2011.

⁵ BRŇOVJÁK, J.: *Šlechticem*, s. 129–170.

⁶ KELLENBENZ, Hermann: *Der Merkantilismus und die soziale Mobilität in Europa*. Wiesbaden 1965; BRŇOVJÁK, J.: *Šlechticem*, s. 187–266; TÝŽ: *České nobilitace podnikatelů v období vlády císaře Karla VI. (1712–1740): Nobilitace – stavovství – merkantilismus*. In: BRŇOVJÁK, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (eds.): *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem: Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století*. Ostrava, s. 219–238. K půjčkám a úvěrům poskytovaným vídeňskému dvoru českými aristokraty MAŤA, P.: *Svět*, s. 177–181; VALENTA, Aleš: *Lesk a bída barokní aristokracie*. České Budějovice 2011, s. 101–109. K problematice finanční situace habsburské monarchie zejm. DICKSON, Peter: *George Muir: Finance and Government under Maria Theresia 1740–1780*, II: *Finance and Credit*. Oxford 1987; KELLENBENZ, Hermann: *Finanzen und Staatsräson in der frühen Neuzeit Europas*. In: De MADDALENA, Aldo – KELLENBENZ, Hermann (Hg.): *Finanzen und Staatsräson in Italien und Deutschland in der frühen Neuzeit*. Berlin 1992, s. 15–20; WINKELBAUER, Thomas: *Nervus rerum Austriae: Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700*. In: MAŤA, Peter – WINKELBAUER, Thomas (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740: Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart 2006, s. 179–215; SEITSCHKE, Franz-Stefan: *Tradition als Innovation: Finanzverwaltung in der Habsburgermonarchie um 1700*. In: HEPPNER, Harald – JESNER, Sabine (eds.): *The 18th Century as Period of Innovation: Yearbook of the Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe* 2, 2019, s. 103–130.

⁷ O definici podnikatelů se pokusili MYŠKA, Milan: *Sociální skupina podnikatelstva jako předmět historického výzkumu*. In: TÝŽ (ed.): *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu: Protokoly kolokvií, konaných ve dnech 2.–3. prosince 1992 a 9.–10. prosince 1993 v Ostravě*. Ostrava 1994, s. 10–13; MATĚJČEK, Jiří: *K metodice výzkumu sociální skupiny podnikatelů: Podnikatel v systému sociální stratifikace*. In: *Tamtéž*, s. 30.

podnikatele je typická právě kombinace uvedených druhů podnikání. Váha fiskálních merit v nobilitačních řízeních 18. století se navyšovala v přímé úměře k rozvoji dobových proudů ekonomického myšlení, zejména kameralismu, snažících se koncepčně řešit výrazně problematický stav státních financí.⁸

Ačkoliv merita tvořila základ každé nobilitace, uchazeči vedle nich museli prokázat také osobní a rodové kvality, které je k získání žádaného stavu takřkajíc společensky kvalifikovaly. V případě prosté nobilitace šlo primárně o řádný manželský a svobodný původ a vzdělání. Společenské nároky kladené na uchazeče o rytířský či vyšší stav byly samozřejmě přísnější, neboť zde již šlo o postup v hierarchii šlechtických titulů spojené s potenciálním přijetím mezi zemské stavy. Při posuzování těchto žádostí kancelář navíc dbala na určitou míru urozenosti a schopnosti společenského vystupování v požadovaném stavu; důležité proto bylo doložení přímých šlechtických předků nebo předchozí vlastní nobilitace minimálně v prostém šlechtickém stavu, dostatečného majetku a stavovskey akceptovatelného způsobu obživy.⁹ I když se panovníci a kancelář viditelně snažili v rámci nobilitační praxe akceptovat principy dobové stavovské společnosti, prvořadý pro ně byl zájem státu (*Staatsräson*), který v případě kolize vždy zvítězil.¹⁰

Výsledky dosavadního výzkumu ukazují, že nobilitace zasloužilých podnikatelů se staly stabilní součástí nobilitační politiky habsburských panovníků v českých i rakouských zemích až od počátku 18. století, tedy v období rozvoje kameralistického myšlení a zvýšené snahy barokně-absolutistického či (moderně řečeno) fiskálně-militárního státu podporovat rozvoj obchodu, finančnictví a manufakturní výroby a motivovat společenským vzestupem dostatečně zainteresované jednotlivce. V předchozím období 17. století se v českých zemích setkáme s nobilitacemi finančníků a velkoobchodníků jako s formou odměny jejich profesních aktivit zcela výjimečně.¹¹ První dosud zjištěnou nobilitací oceňující podporu textilního podnikání a obchodu evidujeme až roku 1685, kdy byl do prostého šlechtického stavu povýšen Gottfried Joseph Georg Flade, purkmistr dol-

⁸ Viz pozn. č. 5 a také disertační práce Videňské univerzity MAHRINGER, Peter: *Österreichischer Wirtschaftsadel von 1701 bis 1740*. Wien 1968; ANDEL, Brigitte: *Adelsverleihungen für Wirtschaftstreibende während der Regierungszeit Maria Theresias*. Wien 1969; KOMANOVITS, Renate: *Der Wirtschaftsadel unter Kaiser Karl II. (I.) in der Zeit von 1792–1815*. Wien 1974; PUTZ, Franz: *Die österreichische Wirtschaftsaristokratie von 1815–1859*. Wien 1975. Srov. také MYŠKA, Milan: Merita mercatorum aneb jak tři obchodníci z Moravy a Slezska za časů Marie Terezie přišli k šlechtickým titulům. In: PANIC, Idzi – WANATOWICZ, Maria W. (eds.): *Wieky stare i nowe*. Katowice 2000, s. 93–109.

⁹ Viz pozn. č. 4.

¹⁰ Ke konceptu pojmu *Staatsräson*, který dobře vystihuje přístup státu (panovníka, kanceláře, podřízených zemských úřadů) ke společenskému/stavovskému vzestupu pomocí nobilitací, srov. např. STOLLEIS, Michael: Friedrich Meinekes „Die Idee der Staatsräson“ und die neuere Forschung. In: TÝŽ: *Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit: Studien zur Geschichte des öffentlichen Rechts*. Frankfurt a. M. 1990, s. 134–164.

¹¹ Srov. příklady nobilitací dvorských dodavatelů (*Hoffaktor*) včetně židovských (*Hoffude*) od 16. století v KELLENBENZ, H.: Der Merkantilismus; nebo SCHNEE, Heinrich: Die Nobilitierung der ersten Hoffaktoren: Zur Geschichte des Hofjudentums in Deutschland. *Archiv für Kulturgeschichte* 43, 1961, s. 62–69. Ilustrativně lze připomenout stavovský vzestup severoitalských rodin Taxisů a Paarů, založený na lukrativním provozování dědičného poštovního monopolu v habsburské monarchii a v Říši, či hornouherských obchodnických a podnikatelských rodin Thurzů a Henckelů z Donnersmarcku. Uvedené rody se propracovaly až k hraběcím či knížecím titulům a nabývaly značného majetku a společenského vlivu. Jejich společenský vzestup ovšem vyústil v plnou integraci do aristokratické společnosti, čímž se značně vymyká milieu nobilitací nešlechticů. BEHRINGER, Wolfgang: *Thurn und Taxis: Die Geschichte ihrer Post und ihrer Unternehmen*. München 1990; KUZIO-PODRUCKI, Arkadiusz: *Henckel von Donnersmarckowie: Kariera i fortuna rodu*. Bytom 2003; LENGYELOVÁ, Tünde a kol.: *Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava 2012.

noslezského Hiršperku (1685: ryt. stav).¹² Fladeho případ navíc předznamenává výrazné zastoupení slezských obchodníků a podnikatelů v nobilitační politice habsburských panovníků v první polovině 18. století.

Skupina podnikatelů tvořila v průběhu 18. století a na počátku 19. století v celkovém počtu nobilitačních řízení jen velmi malý podíl: v detailně zmapovaném období let 1705–1780 šlo o pouhých 6 %, přičemž ani v následujících desetiletích se jejich podíl citelně nenavýšil. Pro srovnání: nobilitovaní úředníci figurovali v takřka polovině všech kauz, důstojníci zaujali cca 13% podíl a duchovní pouze 3 %, o procento větší skupinu pak tvořila skupina nejružnějších dalších profesí; poměrně velký podíl (přes 20 %) připadl nobilitovaným, které nebylo možné blíže socioprofesionálně zařadit (často šlo o šlechtické příbuzné žadatelů, kteří nevykazovali žádný tradiční šlechtický způsob života – především kvůli nízkému věku).¹³

Nobilitace podnikatelů v první polovině 18. století a během vlády Marie Terezie

V první polovině 18. století tvořili nevelkou skupinu nobilitovaných podnikatelů především velkoobchodníci (*Händler, Kauf- und Handelsleute*) a finančníci (*Wechsler, Bankier*), pocházející zejména z Vratislavi a dalších významných dolnoslezských obchodních center (Hiršperk, Lehnice). Tato skutečnost dokládá zásadní význam Slezska v ekonomice českých zemí i habsburské monarchie jako celku. Nobilitovaní Slezané patřili mezi špičku své společenské vrstvy. Zabývali se zejména zahraničním velkoobchodem orientovaným na export zboží (především textilního), dodávaného přes Německo na západní trhy v Nizozemí, Anglii, Portugalsku a odtud dále do zámoří. Specializovali se také na finanční transakce a směnárství.¹⁴ Vedle nobilitovaných Slezanů, jejichž příklady budou

¹² Nobilitační kauzy uváděné v této studii byly zpracovány na základě studia příslušného aktového materiálu, jenž je deponován v bývalých registraturách kompetentních dvorských kancelářů. Spisy k nobilitacím a případně také inkolátům s platností výlučně pro české země do roku 1749 jsou deponovány v Národním archivu v Praze ve fondu Česká dvorská kancelář, inv. č. 752, sign. IV-D-1; spisy udělující šlechtické tituly pro dědičné země (tj. od roku 1749 spojené české a rakouské země), popř. inkolát v českých zemích jsou dostupné v Österreichisches Staatsarchiv (dále ÖStA), Allgemeines Verwaltungssarchiv, Adelsarchiv (zde tzv. *Hofadelsakten*); tamtéž badatelé naleznou spisy říšské dvorské kanceláře (tzv. *Reichsadelsakten*). Pro ulehčení poznámkového aparátu budou všechny nobilitace uvedeny zjednodušenou citací ve formě závorky (rok: stav, přídomek, popř. inkolát; říšský či uherský charakter nobilitace bude výslovně uveden, na rozdíl od nobilitací s platností pouze pro české země, resp. od roku 1752 pro spojené česko-rakouské země). Uvedené informace dostačují k dohledání příslušného spisu, obsahujícího vedle informací k nobilitacím případně také údaje o okolnostech udělení inkolátu, ve výše uvedených fondech. Pro snazší orientaci lze využít také následující archivní pomůcky a literaturu: BERÁNEK, Karel – KOLLMAN, Josef: *Česká dvorská kancelář (1293) 1523–1749*: Inventáře a katalogy fondů Státního ústředního archivu Praze, 18. Praha 1966; DOERR, August von: *Der Adel der böhmischen Kronländer: Ein Verzeichnis derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome, welche in den böhmischen Saalbüchern des Adelsarchives im k. k. Ministerium des Innern in Wien eingetragen sind*. Prag 1900; FRANK, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823*, I–V. Schloss Senftenegg 1967–1974; ROUBÍK, František – CULKOVÁ, Dagmar – KOLLMAN, Josef: *Sal: 1527–1832*: Numerický inventář a abecední rejstřík: Inventáře a katalogy fondů Státního ústředního archivu Praze. Praha 1981; FRANK-DÖFERING, Peter: *Adelslexikon des österreichischen Kaisertums 1804–1918*. Wien 1989.

¹³ Ke kvantitativnímu zhodnocení nobilitačních kauz pro české země v 18. století, včetně analýzy starších publikovaných přehledů, viz BRŇOVJÁK, J.: Šlechticem, s. 173–186.

¹⁴ KÜHN, Siegfried: *Der Hirschberger Leinwand- und Schleierhandel von 1648–1806*. Breslau 1938; GIEROWSKI, Józef: Struktura gospodarstwa i społeczna miast, przemysł i górnictwo. Handel. In: MALECZYŃSKI Karol a kol.: *Historia Śląska*, I: *Do roku 1763*, III: *Od końca XVI w. do r. 1763*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 178–302; DŁUGOBORSKI, Waclaw – GIEROWSKI, Józef – MALECZYŃSKI, Karol: *Dzieje Wrocławia do roku 1807*. Warszawa 1958, s. 385–386, 442–451; PETRY, Ludwig – MENZEL, Josef Joachim (Hg.): *Geschich-*

ještě zmíněny, nalezneme v tehdejších českých zemích obdobně soustředěnou komunitu již jen v Menším Městě pražském, ovšem s výrazně nižším dosahem jejího podnikání. Malostranská konfraternita byla tvořena řadou směnárníků často italského původu, z nichž jmenujme např. Johanna Christiana Antoniho (1724: rytířský stav s přídomkem von Adlersfeld a inkolátem), bratry Antona a Josepha Sigky (1736: šlechtický stav), Johanna Baptistu del Curta (ryt. stav s příd. von Curto und Mohrenbach) či Bernarda Bullu (1722: šl. stav s příd. von Bullenau).¹⁵ Na území Čech a Moravy se dále setkáváme již jen se solitérními případy nobilitovaných velkoobchodníků, jako byli např. jihlavský obchodník se sukem Joseph Ignaz Zebo (1733: šl. stav s příd. von Braitenau)¹⁶ a brněnský měšťan Thomas Sekora (1733: šl. stav s příd. von Sekenberg).

Uvádění nobilitovaní obchodníci a směnárníci pocházeli z vyšších měšťanských vrstev a ve svých domovských městech požívali značné společenské prestiže, díky níž mohli stát v čele obchodnických společenstev a městských správních institucí či být jmenováni členy nově ustavovaných komerčních (merkantilních) kolegií v Praze a Vratislavi či řady dalších zemských komerčních a berních úřadů a komisí.

Účast habsburské monarchie v nákladných evropských válečných konfliktech zapříčinila, že se zásluhy získané při poskytování válečných půjček a realizaci dodávek výstroje (plátno, uniformy) a proviantu staly zásadním předpokladem úspěchu nobilitačních řízení obchodníků a finančníků, k nimž se přidávají první nešlechtičtí manufakturní podnikatelé. Válečné půjčky (anticipace) se pohybovaly nejčastěji v rozmezí 10–50 000 zl., čímž se samozřejmě nemohly rovnat velikosti půjček, které státu poskytovali přední čeští aristokraté.¹⁷ Např. vratislavský velkoobchodník a bankéř Gottfried Christian Schreyvogel (1701: ryt. stav; 1706: říš. ryt. stav; 1728: ink. ve Slezsku) v žádosti o inkolát uváděl, že roku 1700 půjčil císařské armádě 20 000 zl., za což obdržel poukaz na výběr slezských kontribucí, v únoru roku 1702 poskytl na válečné výlohy 15 000 zl. zatížených 6% úrokem a roku 1710 dalších 80 000 zl. Slezané byli schopni ručit za splácení existenčně důležitých zahraničních půjček, přičemž stát jim jejich vynaložené náklady a nemalé podnikatelské riziko kompenzoval zástavou části příjmů, zejména výnosů z nepřímých daní a těžby a exportu vytěžených nerostných surovin. Uváděný Schreyvogel, který nakonec nikdy nevyužil získaný inkolát k zakoupení pozemkového majetku, dále rozvíjel svou firmu a roku 1731 byl ustaven administrátorem těžby uherské mědi. Lze zmínit také hirsberského obchodníka a bankéře Bernarda Bonita (1705: šl. stav s příd. von Mohrenthal), který roku 1706 převzal od dvorské komory splácení holandských subsidií, které byly poskytnuty císaři Josefu I. na vedení války o španělské dědictví, a na oplátku získal výběr adekvátní části slezských kontribucí. Zajištění holandské půjčky bylo pro monarchii zásadní:

te Schlesiens, 2: *Die Habsburger Zeit 1526–1740*. Sigmaringen 1988, s. 120–132; BOLDORF, Marcel: *Europäische Leinenregionen im Wandel. Institutionelle Weichenstellungen in Schlesien und Irland 1750–1850*. Köln 2006, s. 58–78; CZAPLIŃSKI, M. a kol.: *Historia*, s. 205–207.

¹⁵ URFUS, Valentin: Pražští směnárníci a bankéři v 18. století. *Pražský sborník historický* 4, 1967/1968, s. 44–57; TÝŽ: Pražští merkantilisté po třicetileté válce a na počátku 18. století. *Tamtéž* 22, 1989, s. 71–81; NOŽIČKA, Josef: Nejstarší pražské manufaktury. *Tamtéž* 7, 1972, s. 101–102; SOCHOROVÁ, Ludmila: K historii pražské rodiny Bullů von Bullenau v 18. století. *Genealogické a heraldické listy* 31, 2011, s. 52–61.

¹⁶ SMUTNÝ, Bohumír: K obchodním aktivitám rodiny Zebů s jihlavským sukem v 18. století. *Vlastivědný sborník Vysočiny* 11, Oddíl věd společenských, 1998, s. 147–165; MYŠKA, Milan a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava 2003, s. 515.

¹⁷ PEKAŘ, J.: České katastry, s. 97–98; MAŤA, P.: Svět, s. 177–182; MAHRINGER, P.: *Österreichischer Wirtschaftsadel*, s. 186–193.

ačkoliv byla schopná pokrýt pouze pětiměsíční financování císařské armády v severní Itálii, dopomohla princovi Evženovi k vítězství nad Francouzi v bitvě u Turína.¹⁸

Pro období první poloviny 18. století je charakteristické stále ještě minimální zastoupení nobilitací textilních manufakturistů; jejich doba nastala až po nástupu Marie Terezie na trůn. I přes minimální počet nobilitací provozovatelů textilních manufaktur si lze povšimnout důrazu kladeného na podporu textilní manufakturní výroby, kterou v době vlády Karla VI. zajišťovali z pozic úředníků dvorských a zejména zemských komerčních úřadů a členů komisí. Řada obchodníků z českých zemí se podílela na snahách podpořit přeorientování exportu z českých zemí včetně Slezska na jadranský trh, které reagovaly na problémy vzniklé se zrušením obchodní kompanie v Ostende. Mezi ně patřil Daniel Buchs (1731: šl. stav) z Hirschperku, jenž byl zvolen zástupcem zdejší *Gebürge-Kauffmannschaft* na prvním svobodném veletrhu v Terstu roku 1730. Buchs byl dozorující dvorskou komisí jmenován asesorem soudu zdejšího komerčního kolegia. Podnikl také cestu do Benátek a Rijeky (Fiume), aby referoval o tamních poměrech a obchodních možnostech.¹⁹

Spíše jen výjimečně se nobilitovaní zabývali investicemi do manufakturní výroby a těžby a zpracování kovů. Např. Georg Gische (1712: ryt. stav) z Vratislavi investoval svůj majetek získaný z obchodu se sukнем ve Slezsku i Horních Rakousích do privilegované těžby hornoslezského kalamínu čili zinkitu. Položil tak základy firmě Georg von Giesche's Erben, působící v Horním Slezsku až do zestátnění polským státem roku 1946.²⁰ V Čechách podnikal ve výrobě modré barvy z jáchymovské kobaltové rudy Christoph Adalbert Putz (1719: ryt. stav s příd. von Adlersfeld a ink.), královský permistr v Horní Blatné v Krušných Horách. Putz pak kobaltovou modř vyvážel do severomořských přístavních měst. Sklářskou manufakturu v Kaiserwaldu (pol. Lasówka) v Kladském hrabství provozoval Franz Ferdinand Peterhäusel (1710: ryt. stav s příd. von Retzburg).

Významný nobilitační potenciál přinášely zásluhy vykonané při správě či nájmu solního, poštovního či tabákového regálu. Systém jejich správy byl založen na pronájmu jedné nebo více osobám, které se jako generální pachtýři či zemští, resp. lokální administrátoři staraly o zpracování, uskladnění a distribuci konkrétní komodity. Odměnou jim bylo jisté procento ze zisku, popř. veškerý zisk převyšující zálohu zaplacenou státu za určité období. Např. již zmiňovaný malostranský finančník Bulla byl v letech 1723–1726 administrátorem tabákového monopolu (tzv. *appalta*) pro Čechy s právem na 6 % zisku. Bulla do svěřeného podniku investoval vlastní kapitál a snažil se o rozšíření podnikání zakládáním nových zpracovatelských manufaktur.²¹ Za úředníky a současně podnikatele lze obdobně

¹⁸ SRBIK, Heinrich Ritter von: *Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I bis Maria Theresia : Untersuchungen zur Wirtschaftsgeschichte Österreichs im Zeitalter der Merkantilismus*. Wien – Leipzig 1907, kapitola IV; MIKOLETZKÝ, Hanns Leo Österreich: *Das große 18. Jahrhundert : Von Leopold I. bis Leopold II.* Wien 1967, s. 88–90; OTRUBA, Gustav: Bedeutung der englischen Subsidien und Antizipationen für die Finanzen Österreichs 1701–1748. *Vierjahrtschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 51, 1964, s. 230–231.

¹⁹ KÜHN, S.: Der Hirschberger Leinwand- und Schleierhandel, s. 77–82; ŠMERDA, Milan: Pokus o obrácení obchodu českých zemí k Jadranu v první polovině 18. století. *Slovanský přehled* 52, 1972, s. 272–281.

²⁰ WUTTKE, Konrad: *Die allgemeine Geschichte der Gesellschaft bis zum Jahre 1851 : Georg von Giesche's Erben : 1704–1904 : Festschrift zum zweihundertjährigen Jubiläum der Gesellschaft*, II. Breslau 1904, s. 1–11; SCHINDLER, Emanuel: Merkantilismus a státní praxe v Rakousku za Leopolda I. *Obzor národohospodářský* 9, 1904, s. 475.

²¹ ČAPEK, Alois: *Tabák v Čechách : Kouření a šňupání : Pěstování, zpracování a zdaňování tabáku, jakož i vývoj jeho monopolu, jeho spotřeby a výnosu*. Praha 1947, s. 239nn; RAUSCHER Peter – SERLES, Andrea: Märkte, Monopole, Manufakturen : Der Tabakhandel im österreichischen Donauraum um 1700. *Annales Mercaturae* 1, 2015, s. 61–96.

považovat mnohé správce privilegovaných solních skladů,²² vrchní zemské poštmistry a správce lokálních poštovních stanic, mezi nimiž nalezneme několik nobilitovaných. Poštmistři sice zajišťovali spojení v rámci poštovního monopolu dědičně pronajatého rodině Paarů, ale vedle svých pracovních povinností ještě provozovali další soukromé výdělečné aktivity. Místa poštmistrů bylo možno zakoupit a poté je dědičně držet v rámci jedné rodiny. Z poštmistrů se brzy staly zámožné osoby, které si mohly dovolit nobilitaci i investici do deskových statků. I po inkameraci poštovního monopolu roku 1722 mohli poštovní správci a poštmistři nadále vykazovat soukromé podnikatelské aktivity či angažování ve správě dalších panovnických monopolů nebo fiskálních příjmů.²³

Panovník s oporou v kanceláři a dobrozdáních zemských úřadů byl nakonec ochoten nobilitaci ocenit také hospodářské správce komorních panství či úředníky patrimoniální správy soukromých statků a domén, pokud se dostatečně zasloužili o povznesení hospodářské situace svěřených majetků a tím i zeměpanských příjmů.²⁴

V období vlády Marie Terezie dochází k výrazné proměně socioprofesionální struktury příjemců nobilitačních privilegií. Zřetelný nárůst nobilitací důstojníků rakouské armády byl přirozeně zapříčiněn válečným charakterem první poloviny vlády Marie Terezie, spojeným s konsolidací důstojnického kádru rakouské armády a zavedením systematického odměňování zasloužilých důstojníků šlechtickými tituly. Válečné období do roku 1763 je charakteristické přizpůsobením portfolia merit uváděných v žádostech o šlechtické tituly aktuálním válečným událostem. V porovnání s předchozí etapou ztratila zastávaná profese v popisu vykazovaných zásluh svou určující roli, neboť takřka veškeré státem oceňované aktivity se vztahovaly k materiální podpoře císařské armády či širokým projevům rezistence na obsazených územích. Proto i u příslušníků podnikatelských vrstev byly vykazované zásluhy nejčastěji spjaty s poskytováním materiální a finanční podpory státu a armádě. Materiální podpora ze strany podnikatelů a obchodníků byla určena nejen armádě, ale i válečnými událostmi postiženému poddanskému obyvatelstvu. Podnikatelé svou podporu státu vykazovali rovněž úsporami státních prostředků či v jakémkoliv jiné formě příspěví ke stabilizaci válkou devastovaného hospodářství. Za příkladné patriotické chování byla ze strany dvora označena finanční pomoc chudému horskému obyvatelstvu v severovýchodních Čechách, kterou poskytl obchodník se lněnou přízí a plátnem Joseph Fabian Sebastian Heyssler (1759: šl. stav s příd. von Rosenfeld) z Hostinného.

Po ukončení období válečných střetů z let 1740–1763 došlo k postupné normalizaci a návratu k tradiční hegemonii úředních zásluh, byť již ne tak výrazné jako v období před rokem 1740. V tereziánském období současně došlo k výraznému poklesu v počtu nobilitací podnikatelů. Za tímto trendem nepochybně stálo odtržení většiny Slezska Pruskem,

²² K solnímu monopolu GABRIEL, František: Rakouský solný monopol a polská sůl ve Slezsku a na Moravě. *Slezský sborník* 66, 1968, s. 511–525; VOLF, Miroslav: Boj o solný monopol v Čechách v 17. a na počátku 18. století. *Český časopis historický* 39, 1933, s. 297–326, 505–536.

²³ BRŇOVJÁK, Jiří: Nobilitovaní poštmistři v českých zemích v 18. století. In: SENČEK, Richard R. a kol.: *Komunikácia v dejinách ľudskej spoločnosti*. Banská Bystrica 2016, s. 98–113. K poštovnímu monopolu ROUBÍK, František: K vývoji poštovníctví v Čechách v 16. až 18. století. *Sborník archivu ministerstva vnitra RČS* 10, 1937, s. 231–288; HÁJEK, Jiří – KRIEGER, Miloslav: Merkantilismus a vývoj poštovní organizace v Čechách. *Sborník poštovního muzea*, 1987, s. 58–76; HÁNL, Jiří: Poštovní regál a státní správa. Tamtéž, 1982, s. 101n; ČTVRTNÍK, Pavel: Dědičné pošty a poštmistři. In: tamtéž, s. 137n; TÝŽ a kol.: *Dějiny pošty v českých zemích*. Praha 2000; ČTVRTNÍK, Pavel – GALUŠKA, Jan – TOŠNEROVÁ, Patricia: *Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Liberec 2008; POPELKA, Petr: Poštovník: Příklad Antona Franze Königa. In: MALÍŘ, Jiří a kol.: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno 2008, s. 77–94.

²⁴ BRŇOVJÁK, J.: Šlechticem, s. 210–211.

odkud do té doby pocházela drtivá většina nobilitovaných velkoobchodníků a podnikatelů; z rakouského Slezska pocházel pouze jeden nobilitovaný podnikatel, Karel Anton Czeike (1771: šl. stav a příd. von Badenfeld).²⁵

Podnikatelské zásluhy, z nichž mohl stát profitovat jak v době válek, tak v následujícím mírovém období, průběžně zdůrazňovali i další podnikatelé z českých zemí, kteří své obchodní zájmy směřovali především do textilní manufakturní výroby a velkoobchodu s textilními výrobky. Ve velkém participovali na armádních dodávkách hrubého sukna i hotových uniforem. V souladu s rozvojem manufakturní výroby v českých zemích tito textilní podnikatelé již tvořili většinu všech nobilitovaných podnikatelů tereziánského období. Kromě výše zmíněných lze dále uvést K. A. Czeikeho z Opavy, Jacoba Thima (1758: šl. stav s příd. von Werthenfeldt und Engelschein) z Hostinného, purkmistra tamtéž, Jihlavany J. I. Zeba von Breitenau (1741: ryt. stav a ink.) a jeho bratra Antonína Adolfa (1760: ryt. stav a příd. von Brachfeld a ink.) či Johanna Paula Montaga (1765: šl. stav) z pražské Malé Strany. Někteří z nobilitovaných podnikatelů se vedle aktivit v manufakturní výrobě soustředili také na bankovní služby jako Paul Casati (1774: šl. stav) a Johann Kaspar Friedrich (1753: šl. stav s příd. von Friedenberga) ze Starého Města pražského, zmiňovaný malostranský směnárník von Curto und Mohrenbach, Johann Leopold Köffiller (1767: šl. stav) a Paul Kofler/Koffler (1765: šl. stav) z Brna či K. Pamesberger z Olomouce (1762: šl. stav s příd. von Kettenburg).

Role osobních kvalit a majetnosti v nobilitačních řízeních

Po celé námi sledované období dvorské úřady při posuzování oprávněnosti žádostí podnikatelů o nobilitaci velmi často vyžadovaly dobrozdání podřízených zemských vlád a příslušných komerčních či manufakturních úřadů. Zajímala je především hodnověrnost prezentovaných zásluh a jejich dostatečná relevance pro udělení šlechtických prerogativů. Proto byly vedle merit rovněž přezkoumávány osobní kvality žadatelů: řádný manželský a svobodný původ, dosažené vzdělání, majetek apod. Žadatelé se snažili uvádět veškeré příklady kvalit rodinných příslušníků a přímých předků, stejně jako nejbližších blízkých příbuzných z manželčiny či matčiny strany. Obchodníci a podnikatelé si v žádostech o nobilitaci rovněž dobře uvědomovali praktický význam zahraničních studijních cest, jejichž absolvování prezentovali jako zásadní pro rozvoj svých budoucích podnikatelských kariér. Ty byly z praktických důvodů velmi často směřovány do významných obchodních center Říše, Nizozemí, Francie a Anglie.²⁶

Zejména při udělování rytířských titulů nešlechticům kancelář dbala na uvedení majetnosti, která by nobilitovanému zajistila vystupování důstojně žádaného stavu, neboť držba rytířského stavu a inkolátu předpokládala vstup mezi zemské stavy.²⁷ Nelze si nepovšimnout, že kancelář, úřady oslovené o vyhotovení dobrozdání i žadatelé samotní označovali způsob nabytí svého majetku za čestný a poctivý. Kapitál nabytý při podnikání

²⁵ V tereziánském období bylo nobilitováno pouze 23 hospodářsky činných osob (tj. 4 %) z celkem 631 nobilitovaných. Oproti tomu v období krátké vlády Josefa I. to bylo 14 osob ze 165 (11 %) a v době vlády Karla VI. 53 osob z 646 (8 %). BRŇOVJÁK, J.: Šlechticem, s. 181, 183–184.

²⁶ BRŇOVJÁK, Jiří: Význam (šlechtického) vzdělávání a cestování pro nobilitaci v době vlády císaře Karla VI. In: KUBEŠ, Jiří (ed.): *Šlechtic na cestách v raném novověku*. Pardubice 2007, s. 193–205; TÝŽ: Šlechticem, s. 251–261.

²⁷ K dobovému pojetí adekvátní stavovské reprezentace u české aristokracie srov. MAŤA, P.: Svět, s. 228–238 a také VALENTA, A.: Lesk, s. 83–92.

nájemce tabákového appalta Paula Guggenbergera (1733: ryt. stav s příd. von Guggenberg a ink.) byl dvorskou kanceláří označen za Bohem požehnaný. V těchto argumentech zaznívá společenská potřeba legalizace kapitálu vyprodukovaného nešlechtickým způsobem obživy, avšak investovaného do potenciálního stavovského způsobu života a reprezentace. Pro kancelář byl podstatný nejen způsob nabytí kapitálu, ale i vhodná forma jeho investice, která by zajistila další přínos státu. Kancelář také vždy pozitivně pohlížela na motivy zakoupení deskového majetku za účelem zisku prostoru vhodného k vybudování manufaktur – takové úmysly suplikantů navozovaly možnost budoucího přínosu státu jak z produkce manufakturních podniků, tak díky navýšení schopnosti zaměstnaného poddanského obyvatelstva odvádět daně.

Ze studia jednotlivých nobilitačních řízení vyplývá, že pokud dotyční žádali o prosté šlechtictví, šlo jim především o zvýšení společenského postavení. Potřebu nobilitace se snažili zdůvodnit jako ocenění dosud vykonaných služeb a také jako motivaci pro další kariéru, resp. ulehčení společenských kariér potomků. Naprostá většina žádostí o rytířské tituly, zejména pokud byly spojeny současně s prosbou o udělení inkolátu, se vázala k výše zmiňované snaze zajistit si legální podmínky k zakoupení deskového majetku. Nešlechtickým nebylo v přímém získání rytířského stavu po splnění tradičních podmínek v zásadě bráněno, jelikož však šlo o přeskočení předchozího povýšení do prostého šlechtického titulu (čili *per saltum*), jejich zásluhy musely být zhodnoceny jako mimořádné a dotyční byli nuceni uhradit taxy a kancelářské poplatky také za prostý šlechtický stav. V mnoha případech ale kancelář trvala na řádném postupu v titulární hierarchii, který by zajistil alespoň formální zdání postupného nabývání urozenosti. Pokud byl uchazeč o rytířský titul a inkolát ochoten vynaložit potřebné finanční náklady v rozmezí jednoho až dvou tisíců zlatých, mohl dosáhnout prosté nobilitace a následného rytířského titulu s pouze několikaletým odstupem. Je zjevné, že panovník a dvorské úřady (s oporou v dobrozdáních zemských úřadů) sice stále prosazovali formální pravidla a hodnoty šlechtické, resp. stavovské společnosti, byli však ochotni je v ryzé pragmatickém zájmu ad hoc dosti pružně modifikovat. Byl to tedy utilitárně chápaný státní zájem, který začínal hrát prvořadou roli v rozhodování o společenském vzestupu obyvatelstva monarchie, zatímco šlechtické, resp. stavovské principy byly zřetelně odsouvány do pozadí.

V některých případech, kdy suplikant-nešlechtic žádal o rytířský titul a inkolát kvůli statku, který zakoupil, zdědil nebo vyženil, byla kancelář ochotná dočasně ustoupit od přísných inkolátních pravidel a dotyčnému udělit odklad (*indult, dispens*), nejčastěji tříletý, během něhož byl povinen buď dosáhnout potřebných prerogativů, nebo se držby deskového majetku vzdát. Přístup kanceláře dobře vystihuje nobilitace opavského kupce a podnikatele v solním monopolu Johanna Antona Pina (1727: šl. stav; 1728: ryt. stav s příd. von Friedenthal a ink. ve Slezsku). Pino svůj zisk investoval do koupě několika deskových statků v Opavském knížectví, další statek navíc vyženil. Pro jejich legalizaci potřeboval rytířský titul s inkolátem, dřívější říšská prostá nobilitace z roku 1726 k tomu nedostačovala. Kancelář byla v danou chvíli ochotná Pinovi pouze udělit český prostý šlechtický titul, neboť se domnívala, že jeho dosavadní zásluhy byly již dostatečně oceněny právě říšskou nobilitací, a zároveň mu nabídla tříletou lhůtu k podání nové žádosti. Když tak Pino o pouhý rok později učinil, kancelář promptně souhlasila.²⁸

²⁸ D'ELVERT, Christian: Zur mähr.-schles. Adelsgeschichte, 67 : Die Freiherren und Ritter Pino von Friedenthal. *Notizen-Blatt der Historisch-Statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, 1875, č. 8, s. 57–58.

Rakouský kameralismus a stavovský étos

Vážnou překážkou na cestě podnikatelů ke šlechtickým titulům se mohla stát samotná jejich profese. Podnikatelská činnost byla na rozdíl od řemesla i přes svůj navýsost měšťanský charakter docela dobře slučitelná se společenským postavením prostých šlechticů – nobilitanti sice získali šlechtické atributy, nadále však mohli požívat ochrany městského práva a provozovat měšťanský zdroj obživy. Avšak snahy získat vyšší šlechtický titul (nejčastěji rytířský) spolu s inkolátem již narážely na nekompatibilitu měšťanského způsobu obživy s étosem stavovské společnosti. Např. při zisku prostého šlechtického stavu roku 1713 Johannem Adamem Haberkhornem z dolnoslezské Stínavy (pol. Ścinawa) nebyla obchodnická profese na překážku. Když se však Haberkhorn o dva roky později pokoušel získat rytířský stav a inkolát (kvůli úmyslu zakoupit rytířský statek), kancelář označila žádaný stav za nekompatibilní s měšťanským právem a provozováním kupecké živnosti. Když se Haberkhorn obojího vzdal, žádaného rytířského titulu i inkolátu dosáhl (Haberkhorn: 1713 ryt. stav).

Rozlišování mezi kupectvím, označovaným v dobovém chápání za maloobchod (veden *alla minuta*), a mezinárodním velkoobchodem (veden *all' ingrosso*) se stalo zásadním kritériem při rozhodování kanceláře.²⁹ Ta proto v první polovině 18. století v zájmu slezského obchodu panovníkovi radila udělit rytířský titul a inkolát pouze velkoobchodníkům neboli grosistům. Kancelář i jí podřízený Vrchní úřad (*königliches Oberamt*) ve Slezsku se ve svých dobrozdáních totiž obávaly stahování kapitálu z mezinárodního obchodu stejně jako potenciální transformace úspěšných podnikatelů ve fiskálně mnohem méně zajímavé velkostatkáře, neboť obojí by ve svém důsledku znamenalo pokles státních příjmů. V některých případech se kancelář dokonce rozhodla stanovit konkrétní výši kapitálu, který byl suplikant povinen držet jako záruku pokračování podniku, nebo omezit výši investice do zemských statků. Suplikanti se rovněž snažili své žádosti podpořit závazkem investic do zřízení nových manufaktur na zakoupených statcích, kterými by navýšili svůj potenciál přispívat státní kase na cle a jiných regálních důchodech. V tereziánském období suplikanti často argumentovali zvýšením možností obživy místního obyvatelstva. To vše kameralisticky smýšlejícím státním a dvorským úředníkům nepochybně konvenovalo.³⁰

Kancelář také posuzovala možnosti udržení žadatelovy firmy. Dokládá to kauza vratislavského velkoobchodníka s voskem a juchtou Thomase Roebela (1725: šl. stav), jehož žádost o rytířský stav s inkolátem ztroskotala na skutečnosti, že jeho jediný syn a dědic Johann Theofil nehodlal otcův obchod v budoucnu převzít (svou kariéru viděl pravděpodobně v úřední sféře). Kancelář proto odmítla učinit výjimku proti stavovským pravidlům a Roebel mohl získat pouze prostý šlechtický stav.

Popsaný přístup dvorských instancí a zemských úřadů dodávajících dobrozdání, jenž hledal soulad mezi pragmatickým zájmem státu a stavovským hodnotovým systémem,

²⁹ GIEROWSKI, J.: Struktura, s. 255–261. Dobovou definici velkoobchodu viz KRÜNITZ, Johann Georg: *Oekonomische Encyclopädie oder allgemeines System der Staats- Stadt- Haus- und Landwirthschaft*, 20. Berlin 1780, s. 134–138 (heslo Groß-Handel).

³⁰ Ke kameralismu stručně MAUR, Eduard: Merkantilismus, kameralismus a proto industrializace v habsburské monarchii. In: BŮŽEK, Václav – SMÍŠEK, Rostislav (eds.): *Habsburkové : Země Koruny české ve středoevropské monarchii : 1526–1740*. Praha 2017, s. 184–187; dále srov. KLÍMA, Arnošt: *Economy industry and society in Bohemia in the 17th–19th centuries*. Praha 1991; KRAMEŠ, Jaroslav: *Kameralismus a klasická ekonomie v Čechách*. Praha 1998.

nebyl nijak ojedinělý. Obdobné názory nalezneme v dílech dobových myslitelů. Na počátku 40. let 18. století publikoval Johann Michael von Loen (1694–1776), německý osvícenec nizozemského původu žijící a tvořící ve Frankfurtu nad Mohanem, pojednání *Von dem Kaufmans-Adel*, věnované právě vztahu obchodu a stavovství. Loen popisoval myšlenku o neslučitelnosti výkonu nešlechtických povolání šlechtici, mezi nimiž uváděl také obchodování. Loen vnímal obchod jako veskrze čestné a mravné zaměstnání, jež vedle hmotného zisku přináší také významné společenské hodnoty. O obchodnících usilujících o šlechtický titul se ale nevyjadřoval příliš lichotivě a jejich snahu považoval za projev nemístné domýšlivosti. Byl jí ale ochoten akceptovat v případech, kdy dotyční uchazeči o nobilitaci podnikali ve velkém a vlastnili dostatečné finanční prostředky, díky nimž by mohli vystupovat v souladu se šlechtickým stavem. Šlechtictví podle Loena rozhodně nebylo slučitelné s maloobchodem.³¹

Ve 30. a 40. letech 18. století se situace v nobilitacích podnikatelů již jeví jako mnohem uvolněnější: pragmatický zájem státu hledající uspokojení věčně hladové státní pokladny zřejmě definitivně převládl nad starostmi o stavovské hodnoty, a vytěsnil tak jejich potenciální konflikt. Politika poskytování šlechtických titulů podnikatelům pokračovala v tomto duchu i v období vlády Marie Terezie. Tereziánský státní aparát na zemské i dvorské úrovni dbal velmi pečlivě o to, aby nobilitovaní podnikatelé i přes stavovský vzestup nadále vedli své podnikání a přispívali tak k hospodářskému rozvoji, jež byl nezbytný pro fungování státu a naplňování jeho politických a vojenských potřeb a cílů. Nákup deskových statků mohl být vnímán jako jeden z vhodných způsobů, jak v tíživých válečných časech udržet na území monarchie kapitál nabytý domácím i zahraničním podnikáním. Stalo se tak např. při druhé nobilitaci novojičínského velkoobchodníka se sukrem a armádního dodavatele Ignaze Franze Pagatsche von Paburg (1763: ryt. stav s ink.) hodlajícího zakoupit panství Hustopeče nad Bečvou. Také v tereziánském období se setkáme s řadou případů, kdy kancelář s oporou v dobrozdáních zemských úřadů podmínila schválení nobilitace dokonce odevzdáním písemného závazku (reversu) pokračování v podnikání. Pokud kancelář shledala dosavadní hospodářské zásluhy žadatele nedostatečnými, vyzvala jej ke konkrétnímu rozšíření hospodářské činnosti investicí do již existujícího podniku či poskytnutím finanční podpory přímo určenému hospodářskému odvětví (např. výkupem zboží) a teprve po jejich ověření nobilitaci schválila.³²

Nobilitace podnikatelů v období od nástupu Josefa II. do počátku 19. století

Nobilitační politika vídeňského dvora v časovém úseku od nástupu Josefa II. na trůn roku 1780 do počátku 19. století v zásadě zachovávala základní principy, které stanovovaly možnosti a limity společenského vzestupu cestou udílení šlechtických titulů a inkolátu. V některých aspektech ji ale výrazně inovovala: a) mezi nobilitační zásluhy byly definitivně zařazeny aktivity v dobročinné a humanitární oblasti; b) toleranční patent z roku 1781 odstranil případné komplikace spojené s nekatolictvím žadatele; c) dostatečně zasloužilým nešlechticům bylo umožněno získat rytířský stav, či dokonce stav svobodných pánů na základě nároku, který jim plynul z držby některého stupně dvou nových civilních řádů, Leopoldova řádu z roku 1808 nebo Řádu Železné koruny z roku 1816. Pro nově se utvářející řádovou šlechtu (*Ordensadel*) již nebylo pro získání rytířského či vyššího šlechtického

³¹ LOEN, Johann Michael von: *Der Kaufmanns-Adel*. Franckfurt am Mayn 1742.

³² ANDEL, B.: *Adelsverleihungen*, s. 263–265.

titulu zapotřebí dokládat nižší šlechtický status zděděný po předcích či získaný vlastní předchozí nobilitací, základem jejich nobilitací byly pouze vykonané zásluhy.³³

Války s revoluční a posléze napoleonskou Francií opět razantně navýšily potenciál vojenských zásluh. Civilní žadatelé o nobilitaci včetně podnikatelů se v době přímého ohrožení monarchie ze strany francouzské armády a jejích spojenců mohli prokazovat patriotismem, jež se projevoval především jejich účastí v dobrovolnických oddílech a měšťanských kompaniích a hmotnou a finanční podporou rakouské armády. Válečný stav spolu se zhoršující se hospodářskou situací monarchie se staly příležitostí k oceňování nového druhu zásluh, jímž byly již výše zmíněné dobročinné a humanitární aktivity založené na podpoře vojenských lazaretů a chudobinců pro vysloužilé vojáky či jejich vdovy a sirotky. Svou roli jistě sehrál přístup samotného Josefa II., který svými osobními zásahy do nobilitačních kauz aktivně přispíval ke zvyšování hodnoty těchto merit. Josef II. a posléze také jeho nástupci, především František II./I., v nich viděli vítanou možnost, jak suplovat roli státu a šetřit na státních výdajích.

Zdá se, že v josefinském období již kancelář definitivně přestala reflektovat otázku potenciálního střetu stavovských hodnot a titulárního vzestupu nešlechticů. Ukazuje na to např. kauza brněnského obchodníka Ignaze Abela, který roku 1781 získal rytířský stav (Abel: 1781 ryt. stav) a jež získal vzápětí po koupi statku Chvalkovice u Olomouce. Kancelář výslovně ocenila fakt, že s Abelovým stavovským povýšením se členem moravských stavů stane zasloužilá osoba, která pomůže zaplnit místo po rytířských rodech, jež vymřely, nebo v rámci stavovského vzestupu postoupily mezi pány, a která bude schopná i nadále věrně sloužit panovníkovi, zemi a veřejnému zájmu. Vzestup z nešlechtického stavu přímo mezi svobodné pány se podařil významnému textilnímu podnikateli Wilhelmu Mundymu (1789: stav svobodných pánů) z Brna. Mundy v suplice podávané rovněž jménem bratra Michaela popisoval pouze podnikatelské zásluhy, přičemž jakékoliv zmínce o původu se vyhnul. Tento fakt svědčí o Mundyho výjimečném renomé: v praxi totiž kancelář žadatelům o vyšší šlechtický titul, kteří i přes mimořádnou zasloužilost a nezpochybnitelný patriotismus nebyli schopni doložit jakýkoliv přímý či nepřímý šlechtický původ, stále navrhovala udělit pouze prostý šlechtický, popřípadě rytířský titul. V citovaném případě se ale za Mundyho postavil samotný císař Josef II., který s žádaným baronátem výslovně souhlasil, a to navzdory názoru kanceláře navrhuující pouhý rytířský titul. Mundyho nobilitace tak opět dokládá ochotu panovníků habsburské monarchie (a Josefa II. obzvláště, jak ještě bude dále ukázáno) razantně upřednostnit zásluhy o hospodářské zájmy státu před konzervativními hodnotami pozvolna odcházející tradiční stavovské společnosti. Mundy posléze investoval vydělaný kapitál do nákupu panství Tišnov (1800) a Veveří s Řičany (1802), jejich držbu legalizoval roku 1804 ziskem inkolátu (1804: ink.) a přijetím mezi moravské zemské stavy.³⁴

Nejen Mundyho případ, ale další množství nobilitačních kauz bylo nadále ovlivňováno legislativními mantinely vzestupu v dobové stavovské společnosti. Na potřebě získat inkolát v minimálně rytířském stavu pro držbu deskových statků v českých zemích nic nezměnilo ani vydání občanského zákoníku Josefa II. pro dědičné země z roku 1786. Ten sice pro obyvatele dědičných zemí deklaroval shodné všeobecné měšťanské právo a spolu

³³ ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 129–133.

³⁴ TÝŽ: Mundy : Rod mezi Rýnem, Moravou a Dunajem. *Genealogické a heraldické informace* 13 (28), 2008, s. 58–64. Přijetí mezi stavy viz Moravský zemský archiv (dále MZA), fond A 3 Stavovské rukopisy, inv. č. 69, Královský zemský kvatern majestátů lit. L, fol. 300–305^r (vklad z 12. 2. 1805).

s ním i rovný přístup k držbě majetku, zároveň však bylo toto ustanovení omezeno stále platnými zemskými ústavami českých zemí a inkolátními pragmatikami, které pro držbu deskového majetku nadále vyžadovaly inkolát a následnou habilitaci mezi stavy. Potenciální právo rakouských občanů na vlastnictví majetku včetně deskového, jež bylo možno vyvodit ze znění *Všeobecného občanského zákoníku* roku 1811, bylo vzápětí dementováno tzv. habilitačním patentem.³⁵

Velkostatkové podnikání samo o sobě i přes svůj berní potenciál nepatřilo po celou naši sledovanou dobu (a dodejme, že ani poté) mezi hodnoty oceňované nobilitací. Pokud si některý z úspěšných velkostatkových podnikatelů přál vyjádřit svůj společenský vzestup pomocí šlechtických atributů a prezentovat se před lokální společností jako tradiční vrchnost, musel svou žádost podložit ještě dalšími argumenty, např. podporou lokálních církevních struktur a charitativních institucí a vlastní majetkovou základnou zajišťující prezentaci adekvátní žadanému společenskému postavení. Pokud šlo o nešlechtice, bylo zapotřebí dodržet formální požadavek na postup v hierarchii šlechtických titulů dvojí nobilitací, nejprve prostou šlechtickou a vzápětí rytířskou spojenou s udělením inkolátu.³⁶

Od konce 80. let 18. století byl zájem podnikatelských vrstev o zakupování deskových statků v českých zemích výrazně podpořen částečným, konkrétně zacíleným uvolňováním inkolátních a habilitačních pravidel. Stát si chtěl těmito opatřeními zajistit movité nešlechtické zájemce o rozprodávané státní statky, jež byly postátněny v rámci předchozích církevních reforem a byly spravovány státním studijním, resp. náboženským fondem. Dvorské úřady se obávaly, že stávající inkolátní a habilitační pravidla by mohla tyto neinkolované zájemce odradit a stát by tak přišel o tolik potřebný přísun financí do státní pokladny (ta se rapidně vyprazdňovala především během válek s Francií). Již podle patentu z roku 1789 nemělo být pro realizaci koupě státních statků zapotřebí inkolátu ani následné habilitace v zemi. Z koupě však byli předem vyloučeni židé a cizinci, primárně osmanští poddaní. Ovšem podle instrukce dvorské kanceláře z roku 1803 byla povinnost inkolátu a v případě nešlechticů i povýšení do rytířského stavu pouze odložena, nikoliv zrušena. Znovu byla explicitně zdůrazněna v tzv. habilitačním patentu z roku 1811, aby zabránila spornému výkladu ustanovení čerstvě vydaného *Všeobecného občanského zákoníku*. Celou problematiku nakonec vyřešil patent z roku 1818, který zahájil druhou vlnu rozprodeje státních statků ve 20. a 30. letech 19. století a který vyhlásil možnost zisku osobního doživotního či dědičného dispenzu pro všechny křesťanské zájemce bezprostředního nákupu státních statků.³⁷ Díky uvedeným nařízením se v řadách zájemců o lukrativní koupi státních statků objevila vedle tradiční pozemkové aristokracie, úředníků a měšťanů také řada nešlechtických podnikatelů. O prodávané moravské státní statky se vedle tuzemských zájemců ucházeli také bohatí vídeňští velkoobchodníci a finančníci včetně židovských konvertitů – jejich zájem byl zřejmě založen na relativní dostupnosti těchto statků od vídeňského cen-

³⁵ BRŇOVJÁK, J.: Šlechticem, s. 121–126.

³⁶ BRŇOVJÁK, Jiří: „Sedlák šlechticem“: Nobilitovaný velkostatkář Paul Czaderski a jeho potomstvo. *Ostrava: Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska* 35, 2021, s. 269–309.

³⁷ D'ELVERT, Christian: Zum Verkauf der Staatsgüter in Mähren und öster. Schlesien. *Schriften der Historisch-Statistischen Section der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, 3, 1852, s. 59–69; TÝŽ: Zur Geschichte des Verkaufs der Staats-Güter in Mähren und Schlesien. *Notizen-Blatt*, 1859, č. 5, s. 33–35; TÝŽ: Der Verkauf der Studien- und Religionsfonds-Güter, der Studien-, Religions- und Schul fond in Mähren und Oeterr.-Schlesien. *Tamtéž*, 1876, č. 2, s. 12–13; BAXA, Bohumil: *Inkolát (a indigenát) v zemích koruny české od r. 1749–1848*. Praha 1908, s. 20–21; POKLUDA, Zdeněk: Pronikání buržoazie do sféry deskového velkostatkářského vlastnictví na Moravě v polovině 19. století. *Vlastivědný věstník moravský* 33, 1981, č. 2, s. 166–169.

tra monarchie, na rozdíl od prodávaných statků v Čechách. Výběrově lze uvést pražského velkoobchodníka a finančníka Moritze Zdekauera, spoluzakladatele České spořitelny (1825) a od roku 1836 majitele Velkého Beranova na Moravě.³⁸

Nobilitace, stavovství a konfese v období osvícenství a době „předbreznové“

Ačkoliv se v nobilitačních kauzách povětšinou nedočteme o náboženských poměrech žadatelů, až do vydání tolerančního patentu Josefa II. roku 1781 sehrávala otázka jejich konfese zásadní roli. V Čechách a na Moravě bylo bezpodmínečné srovnání se v katolické víře s panovníkem stanoveno v Obnovených zřízeních zemských z let 1627 a 1628. Nezbytnost katolictví se vztahovala rovněž na podmínky přijímání mezi české a moravské zemské stavy. Proto se až do počátku vlády Josefa II. novými členy českých a moravských stavů stávali v zásadě jen katolíci, kteří s nastavenými konfesními pravidly neměli problém. S nekatolickými nobilitovanými, mezi nimiž se nacházeli také podnikatelé, se naopak setkáme ve Slezsku, kde se na základě smírného vyrovnání mezi slezskými stavy a Ferdinandem II. na počátku roku 1621 a následných klausulí obsažených v mezinárodních smlouvách (1635, 1707, 1848) uchovala jistá možnost veřejného či alespoň soukromého praktikování luterské konfese. Během vlády Karla VI. ale mohla na některé z nobilitovaných Slezanů včetně podnikatelů a velkoobchodníků (např. B. Bonita von Mohrenthal či G. Ch. Schreyvogela) dopadnout restriktce v podobě udělení inkolátu s platností omezenou pouze na území Slezska. Vídeňský dvůr v tomto opatření jistě spatřoval možnost, jak teritoriálně omezit potenciální stavovská práva nobilitovaných slezských nekatolíků pouze na Slezsko.³⁹

Toleranční patent Josefa II. z listopadu 1781 přinesl vyznavačům všech tří tolerovaných nekatolických konfesí (luterské, kalvínské a řeckopravoslavné) právo žádat o inkolát a po jeho získání již bez problémů vstoupit mezi zemské stavy, a to i přes značnou nelibost jejich katolických stavovských kolegů (nejsilněji vyjádřena po úmrtí Josefa II. ve stavovských desideriích). Z nových členů českých stavů lze uvést luterána Johna Parishe/Johanna Parische, hamburského obchodníka a emigranta, který roku 1816 využil příležitosti, zanechal obchodu a usadil se na panství Žamberk ve východních Čechách. Parisch byl ještě téhož roku povýšen do rytířského stavu a získal inkolát (1816: ryt. stav s příd. von Senftenberg a ink.).⁴⁰ Na Moravě skupil značné množství deskových statků mimořádně bohatý vídeňský finančník a obchodník Georg Simon svobodný pán Sina von Hodos und Kizdia (1818: uher. šl. stav), ortodoxní křesťan původem z Bosny, který v první polovině 19. století po celé monarchii vyhledával majetky krachující šlechty. Díky svým akvizicím se zařadil na čtvrté místo v žebříčku největších moravských pozemkových vlastníků, hned za Lichtenštejny, Ditrichštejny a olomouckými biskupy. Roku 1836 spolu s bratrem Johannem získal inkolát a byl přijat mezi moravské stavy, čímž právně zabezpečil držbu moravských panství Brumov a Myslibořice. Mezi české stavy byl přijat v souvislosti s koupí komorního panství Poděbrady.⁴¹

³⁸ POKLUDA, Z.: Pronikání, s. 168.

³⁹ Detailně BRŇOVJÁK, Jiří: Otázka konfese Slezanů v nobilitačních řízeních České dvorské kanceláře za vlády císaře Karla VI. a tzv. slezský inkolát. In: NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století: Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*. Ústí nad Labem 2007, s. 329–348.

⁴⁰ ŽUPANIČ, Jan: Parishové ze Senftenbergu. *Heraldická ročenka*, 2009, s. 115–122.

⁴¹ FÜVES, Ödön: Die bekanntesten geadelten Griechen in Ungarn. *Balkan Studies* 5, 1964, s. 307; POKLUDA, Zdeněk: *Brumov: Osudy hradu a jeho držitelů*. Hýslý 2005, s. 102.

Na základě stále platných zemských stavovských ústav a posléze rovněž konkrétních inkolátních nařízení byli i přes josefské náboženské reformy vyloučeni z možnosti nabyvat a plnoprávně spravovat deskové statky dlouhodobě všichni nekřesťané (jimi byli rozuměni zejména muslimové z Osmanské říše) a zejména příslušníci židovské minority, kteří po staletí podléhali řadě závažných společenských, majetkových i právních restrikcí. Roku 1781 sice došlo k jejich značnému uvolnění, nicméně možnost zisku svobodného majetku, či dokonce přístupu do zemských stavovských korporací jim byla nadále vytrvale odmítána.⁴² Židé také byli dlouhodobě vyloučeni z nobilitační politiky v rámci českých i rakouských zemí.⁴³ Až vláda Josefa II. umožnila viditelný nárůst nobilitací izraelitů na území česko-rakouských dědičných zemí, aniž ovšem došlo k oslabení stávajícího právního postavení židovského obyvatelstva. S ohledem na podnikatele spjaté s českými zeměmi šlo předně o Joachima Poppera (1790: šl. stav), úspěšného pražského obchodníka textilem, směnárníka a manufakturistu, který dosáhl exkluzivní pozice dvorního žida, a Israela Höniga (1789: šl. stav s příd. von Hönigsberg), rodáka z Chodové Plané, bývalého velkopodnikatele v tabákovém monopolu v rakouských a českých zemích a v Haliči a provozovatele vídeňské manufaktury na svíčky, jenž se v polovině 80. let 18. století dohodl na předání podnikání státu a převzetí hodnosti dolnorakouského vládního rady a ředitele spojeného státního monopolu bankálních důchodů, mýt a tabákové režie. Popper i Hönig byli v podnikání v tabákovém appaltu společníky Moravana Salomona Dobruschky. V rámci českých zemí můžeme Höniga s Popperem označit za první nobilitované židy, kteří setrvali u své víry a nekonvertovali, zatímco Dobruschkovy potomky Mosese, Karla, Josepha, Maximiliana, Leopolda a Marii Theresii, kteří pod křesťanským jménem Schönfeld dosáhli roku 1778 nobilitace (1778: šl. stav), za jedny z prvních nobilitovaných židovských konvertitů.⁴⁴

⁴² KESTENBERG-GLADSTEIN, Ruth: *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern : Zeitalter der Aufklärung 1780–1830*. Tübingen 1969; KARNIEL, Josef: Zur Auswirkung der Toleranzpatente für die Juden in der Habsburgermonarchie im josephinischen Jahrzehnt. In: BARTON, Peter F. (Hg.): *Im Zeichen der Toleranz : Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts in den Reichen Joseph II., ihren Voraussetzungen und ihren Folgen*. Wien 1981, s. 203–220; PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001, s. 86–90. Jen pro úplnost lze uvést, že tzv. židovský inkolát vyplývající z familiantského zákona z roku 1726 neměl nic společného s výše mnohokrát zmiňovaným stavovským instrumentem, vlastním do roku 1781 pouze katolickým obyvatelům českých zemí (s výjimkou slezských protestantů). Srov. výše citovanou literaturu a také pozn. 3.

⁴³ Podnikatelé židovského původu, kteří konvertovali, byli do té doby ojedinele odměňováni primárně říšskými šlechtickými tituly. Výjimkou představuje pražský směnárník, primátor pražské židovské obce, dvorní žid a člen nechvalně proslulého mincovního konsorcia Jakub Baševí (1622: šl. stav s příd. z Treyenberka). Srov. literaturu v pozn. 11 a ŽUPANIČ, Jan: Židovská šlechta v předběžnovém Rakousku. *Časopis Národního muzea (Řada historická)* 175, 2006, č. 3–4, s. 97–122.

⁴⁴ Kontextuálně lze připomenout Hönigova bratra Adama Alberta, který své podnikání v solním a tabákovém monopolu soustředil na rakouské země a Halič a za své zásluhy dosáhl titulu dolnorakouského vládního rady a dvojí nobilitace (1784: šl. stav s příd. von Henikstein; 1804: ryt. stav). Pro dokreslení dobového přístupu dvorských úřadů i samotného Josefa II. lze uvést, že o rok dříve než sourozenci Schönfeldové byl nobilitován dvorský faktor a agent a čerstvý konvertita Karl Abraham Wetzlar (1777: říš. stav sv. p. s příd. von Plankenstern), působící v rakouských zemích a vzhledem k nabytému majetku nazývaný *Milionenjude*. Jeho šlechtický titul však byl vydán z říšské, nikoliv spojené dvorské kanceláře. Specifický a individuální přístup Josefa II. k nobilitacím bohatých židovských, resp. konvertovaných podnikatelů a finančníků, realizovaný bez ohledu na stávající společenská a stavovská pravidla a normativy, dokládá skutečnost, že Wetzlar žádal o říšský rytířský titul, zatímco kancelář navrhla císaři povýšení pouze do říšského prostého šlechtického stavu. Josef II. v osobním přípisu podmínil svůj souhlas konverzí celé rodiny ke křesťanství. Je pozoruhodné, že v konceptu listiny byl Wetzlar a jeho legitimní potomci obojího pohlaví povýšeni do říšského stavu svobodných pánů! Co stálo za touto zásadní změnou, bohužel nobilitační spis neuvádí. Dodejme, že Wetzlar se nakonec s českými zeměmi přece jen dostal do úzkého kontaktu, a to prostřednictvím pachtu panství a statků na jihozápadní Moravě. DREWES, Kai: *Jüdischer Adel : Nobilitierungen*

Ačkoliv zmíněný Israel Hönig byl v době nobilitace společensky i profesně vázán k Dolním Rakousům, jeho společenský vzestup vytvořil precedens, díky němuž mohli také někteří další movití podnikatelé židovské víry dosáhnout nobilitace i svolení k držbě deskových statků v českých zemích. V souvislosti s Hönigovou snahou zakoupit sekularizované dolnorakouské panství Velm se Josef II. rozhodl udělit nejen jemu, nýbrž všem zámožným židům svolení, aby v místech, kde již byli tolerováni, mohli v dražbách zakupovat rozprodávané státní statky.⁴⁵ Nesouhlas stavovských obcí s tímto přístupem (byť se jednalo o výsostně panovnické právo) se zřetelně projevil po smrti Josefa II. v tzv. stavovských desideriích adresovaných Leopoldu II. Jelikož první vlna prodeje státních statků záhy odezněla, další diskuse na toto téma se stala bezpředmětnou. V následujícím půlstoletí tak mohli vlastnictví deskových statků dosáhnout pouze konvertité, kteří tak z formálního hlediska neměli žádný problém se získáním inkolátu a následnou habilitací mezi zemskými stavy. Ovšem vrstva konvertitů dostatečně bohatých a společensky zasloužilých k povýšení do rytířského stavu a udělení inkolátu nebyla nijak početná. Uvést lze zejména Samuela Augusta a Ignaze Leidersdorfer von Neuwall, Karla Emanuela a Leopolda Franze Liebmann von Liebenberg a Jacoba Josepha Löwenthala (1823: šl. stav, 1830: ryt. stav, 1832: ink.). Šlo o představitele bohaté velkoobchodnické vídeňské židovské elity s vesměs uherškými kořeny, v případě J. J. Löwenthala navíc zaangažované ve významných finančních institucích (Löwenthal byl ředitelem Rakouské národní banky či kurátorem První rakouské spořitelny). U prvních dvou případů zajistili rodině šlechtické a následně i rytířské tituly otcové jmenovaných, kteří sami setrvali u židovské víry (Marcus Leidersdorfer 1817: šl. stav s příd. von Neuwall, 1824: ryt. stav; Israel/Ignaz Liebmann 1817: šl. stav s příd. von Liebenberg, 1829: ryt. stav).⁴⁶ Jejich synové díky konverzi nakupovali státní statky a jako křesťané posléze dosáhli inkolátu (shodně 1834: ink.) a přijetí do českých a moravských stavovských obcí, a mohli tak nakupovat také soukromé deskové statky.⁴⁷

Popsané příklady velmi názorně ukazují paradoxní situaci, do níž se dostaly bohaté židovské elity západní části monarchie, soustředěné především ve Vídni a v Praze. Panovnický dvůr i státní úřady je byly za prokázanou mimořádnou finanční a materiální podporu státu (zejména v době válečných konfliktů s Francií) či podporu veřejných dobročinných institucí ochotny odměnit šlechtickými tituly (a to dokonce baronskými!), zatímco udělení inkolátu v českých zemích již striktně odmítaly. Z nobilitovaných

von Juden im Europa des 19. Jahrhunderts. Frankfurt a. M. 2013; *Encyklopaedia Judaica*, 16. Detroit 2007, s. 378; KRAUSS, Samuel: *Joachim Edler von Popper: Ein Zeit- und Lebensbild aus der Geschichte der Juden in Böhmen*. Wien 1926; PĚKNÝ, T.: *Historie*, s. 405–406; SCHNEE, H.: *Die Nobilitierung*, s. 70–72; WURZBACH, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 8. Wien 1862, s. 303 (Henikstein); Tamtěl, 55. Wien 1887, s. 191 (Wetzlar); ŽUPANIČ, Jan: *Nobilitas iudaeorum: Židovská šlechta střední Evropy v komparativní perspektivě*. Praha 2017, s. 537–540. K problematice „židovské šlechty“ také O. MCCAGG, William: *Austria's Jewish Nobles 1740–1918. The Leo Baeck Institute Year Book* 34, 1989, s. 163–183; ŽUPANIČ, Jan: *Nobilitierungen der Juden in Österreich (1789–1918). Historisches Jahrbuch* 136, 2016, s. 501–597. Ke dvorním židům/faktorům stručně RIES, Rotraud: *Hoffaktor*. In: DINER, Dan (Hg.): *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, 3. Stuttgart 2016, s. 84–89.

⁴⁵ MITTENZWEI, Ingrid: *Zwischen Gestern und Morgen: Wiens frühe Bourgeoisie an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*. Wien – Köln – Weimar 1998, s. 93–94; DREWES, K.: *Jüdischer Adel*, s. 167–168, 186; ŽUPANIČ, J.: *Nobilitas*, s. 58–60, 67–69.

⁴⁶ ŽUPANIČ, J.: *Nobilitierungen*, s. 516, 520, 524. Nobilitační spis ukazuje, že Ignaz Liebenberg již roku 1825 žádal o povýšení do stavu svobodných pánů, avšak neuspěl.

⁴⁷ MZA, fond A 3, inv. č. 70, Královský zemský kvatern majestátů lit. M, fol. 61^v–64^v (Neuwallové, vklad z 11. 7. 1834), fol. 66^v–72^v (Liebengergové, vklady z 10. a 19. 12. 1834).

židů, pokud setrvali u své víry, se tak stávali obyvatelé dědičných zemí se specifickým právním statutem: ačkoliv se zařadili mezi podnikatelské elity, kvůli víře dále zůstávali příslušníky marginalizované a právně i společensky ostrakizované vrstvy obyvatelstva, na niž se nadále nevztahovala stavovská privilegia a ani od roku 1811 práva rakouských státních občanů. Řešením pro ně zůstávala pouze konverze, k níž je motivovaly již josefínské reformy. Na druhou stranu, změna víry sice zabezpečila společenský, resp. stavovský vzestup, současně ale znamenala asimilaci s křesťanskou majoritou, což bylo řadou představitelů židovské minority (např. pražské) vnímáno jako nepřijatelné.⁴⁸

Pokud ambiciózní židovští podnikatelé chtěli setrvat při své víře, nákup deskových statků byl již zcela závislý na individuálním panovnickém dispenzu, což bylo potvrzeno panovnickým nejvyšším rozhodnutím roku 1823. Udělený dispens umožnil zápis získaného majetku do zemských desk, nikoliv ale členství mezi politicky privilegovanými zemskými stavy.⁴⁹ V českých zemích se uváděný instrument nijak šířeji neujal, jistě kvůli výrazně antisemitskému společenskému naladění a zároveň spíše vlažnému přístupu zainteresovaných úřadů k řešení problému. Znám je pouze případ Salomona Mayera Rothschilda ze 40. let 19. století, který se mohl vykázat mimořádnými zásluhami při poskytování finančních půjček zejména v době napoleonských válek a konsolidace po státním bankrotu roku 1811. Výjimečné společenské postavení mu zajišťoval rovněž titul dvorního dodavatele a široká škála obchodních kontaktů s německými knížecími dvory. Zásadní společenský kapitál představovala pro Rothschilda přízeň nejmocnějších mužů Rakouského císařství, zejména tehdejšího ministra zahraničí Metternicha. Za své zásluhy byl roku 1816 spolu s bratrem Amschelem Mayerem, šéfem frankfurtského bankovního domu, i přes poměrně bouřlivou diskusi dvorských úředníků odměněn povýšením do rakouského prostého šlechtického stavu. Rothschild jako zahraniční netolerovaný žid pobýval v hlavním městě monarchie na základě výjimečného povolení v pronajatém hotelu *Zum Römischen Kaiser*, a to až do udělení čestného měšťanského práva roku 1843, které mu umožnilo budovu hotelu zakoupit a proměnit v honosnou rezidenci. Z Vídně se Rothschild v rámci svých podnikatelských aktivit zaměřil na výstavbu Severní dráhy Ferdinandovy a produkci uhlí a oceli v ostravsko-karvinském revíru na pomezí severní Moravy a Rakouského Slezska. V letech 1844–1845 odkoupil sousední pruskoslezská panství Bohumín, Hlučín a Šilheřovice, na nichž se také nacházely bohaté uhelné sloje. Nákup statků na pruském území mu umožnily pruské zákony (Judenedikt/Emanzipationsedikt, 1812). Rothschild ve stejné době projevil zájem o koupi deskových statků na Moravě a za tímto účelem získal od císaře Ferdinanda I. dědičný dispens. Jeho udělení ale vyvolalo velmi silné pobouření mezi ryze katolickou moravskou stavovskou reprezentací. Stavovský protest však na již jednou projevené panovnické vůli nic nezměnil a Rothschild tak mohl o dvě léta později zakoupit panství Koryčany.⁵⁰

⁴⁸ WERTHEIMER, Joseph von: *Die Juden in Oesterreich : Vom Standpunkt der Geschichte, des Rechts und des Staatswotheils*, 2. Leipzig 1842, s. 171–173; KESTENBERG-GLADSTEIN, R.: *Neuere Geschichte*, s. 96–115; MITTENZWEI, I.: *Zwischen Gestern und Morgen*, s. 88–98; DREWES, K.: *Jüdischer Adel*, s. 186–191; NIEDHAMMER, Martina: *Nur eine „Geld-Emancipation“? : Loyalitäten und Lebenswelten des Prager Jüdischen Grossbürgertums 1800–1867*. Göttingen 2013, s. 137; BURGER, Hannelore: *Heimatsrecht und Staatsbürgerschaft österreichischer Juden : Vom Ende des 18. Jahrhunderts bis in die Gegenwart*. Wien 2014, s. 47–58.

⁴⁹ AUSSEZ, Franz S.: *Darstellung der Landtafel- und Grundbuchsordnung in Oesterreich*. Wien – Klagenfurt 1847, s. 239–240.

⁵⁰ WURZBACH, C. von: *Biographisches Lexikon*, 27 (1874), s. 116–118; OTRUBA, Gustav: *Rothschild Salomon Mayer Frh. von*. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon : 1815–1950*, 9. Wien 1988, s. 289–290;

Závěr – možnosti a limity aristokratizace (feudalizace) podnikatelstva v českých zemích prostřednictvím nobilitace

Příklady nobilitací podnikatelů 18. a počátku 19. století jsou jedním z nejviditelnějších dokladů úspěšného sociálního vzestupu v závěru existence stavovsky koncipované společnosti českých zemí, potažmo celé habsburské monarchie, jenž byl založen nejen na vlastní úspěšné podnikatelské kariéře, ale rovněž na zásluhách a společenských kvalitách předků a příbuzných. Obrazně tak lze v uskutečněné nobilitaci vidět jednorázovou investici vícegeneračně kumulovaného společenského i hmotného kapitálu.⁵¹ Nobilitaci však nelze vnímat jen jako vyvrcholení snahy o společenský vzestup – nový šlechtic jistě často byl v novém prostředí vnímán jako parvenue, tedy někdo, kdo si urozenost pouze koupil spolu s titulem. Nobilitovaného tedy čekalo ještě mnoho úsilí a finančních nákladů, než dosáhl skutečné akceptace svého „papírového“ postavení. Především potomkům nobilitovaných (synům či vnukům) se podařilo pomocí vyšších šlechtických titulů (nejčastěji baronských) dosáhnout skutečného šlechtického životního stylu a etablování ve stavovské společnosti, v níž pak zastávali stavovské úřady pozvolna uvolňované tradiční pozemkovou aristokracií. Často se tak dělo na úkor dosavadního podnikání a s následnými dopady ve formě promrhání hmotného kapitálu nashromážděného nobilitovanými „gründery“.⁵² Mnozí nobilitovaní podnikatelé ale dále úspěšně podnikali, mj. investovali do rozvoje podnikání na svých velkostatkách, na nichž v 19. století zakládali cukrovary či se zabývali moderními metodami lesního hospodářství. Kontinuálně tak navyšovali své majetkové portfolio i společenský kapitál, jejichž prostřednictvím pak mohly další generace jejich potomků žít pohodlným životem velkostatkářských rentiérů či dosáhnout prestižních postů v úřední, potažmo politické či v armádní hierarchii. Současně nebylo neobvyklé, že řada nobilitovaných nadále žila svým původním způsobem života a s tradiční šlechtickou společností a jejím životním stylem se nesžila. Tyto novožitné rody vesměs po jedné či dvou generacích mizí ze „šlechtické historie“ českých zemí.

Detailní studium nobilitačních kauz ukazuje, že v prostředí českých zemí šlo řadě podnikatelů při zisku rytířského titulu primárně o udělení inkolátu, jenž by jim zcela utilitárně

BACKHAUS, Fritz: Rothschild, Salomon Freiherr von. In: *Neue Deutsche Biographie*, 22. Berlin 2005, s. 133; FREUND, Ismar: *Die Emanzipation der Juden in Preußen : Unter besonderer Berücksichtigung des Gesetzes vom 11. März 1812 : Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte der Juden in Preußen*. Berlin 1912; ZÁŘICKÝ, Aleš: *Rotschildové a ti druzí aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*. Ostrava 2005, s. 89–101; ŽUPANIČ, Jan: Židovská šlechta, s. 579–580. K zakoupení na Moravě a reakci moravských zemských stavů HURT, Rudolf: *Kyjovsko*. Brno 1970, s. 368; DVORÁK, Rudolf (ed.): *Jednání sněmů moravských v letech 1835–1848*. Brno 1906, s. 162–163, 169–173, 179, 224. Srov. obdobnou reakci dolnorakouských stavů z přelomu 18. a 19. století na potenciální zakupování zemských statků židovskými podnikateli. GODSEY, William D.: *Adelige Intoleranz : Die antijüdische Aufnahmeordnung des niederösterreichischen Ritterstandes aus dem Jahr 1808*. In: KELLER, Katrin – MAŤA, Petr – SCHEUTZ, Martin (Hg.): *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*. Wien – Köln – Weimar 2017, s. 321–338.

⁵¹ Zamyšlení nad nobilitacemi jako projevem ekonomie sociálního jednání a zasazení nobilitační politiky do rámce „habitu“ dozrívající raněnovověké stavovské společnosti 18. století viz BRŇOVJÁK, J.: Šlechticem, s. 208–312; srov. MAŤA, P.: Svět, s. 17–22.

⁵² Trajektorii vícegenerační transformace v pozemkovou šlechtu lze velmi dobře pozorovat u nobilitovaných opavských podnikatelů Czeiků z Badenfeldu. *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, Supplementum, 2. Ostrava 2013, s. 23–35. K problematice generací v rodinném podnikání zejm. POPELKA, Petr: Die Generationen im mitteleuropäischen Familienunternehmen vor dem Ersten Weltkrieg. In: FASORA, Lukáš – HIEBL, Ewald – POPELKA, Petr (Hg.): *Generationen in der Geschichte des langen 20. Jahrhunderts – methodisch-theoretische Reflexionen*. Wien 2015, s. 115–126.

umožnil překonat právní (stavovské) bariéry v držbě deskových statků. Někteří z těchto příjemců rytířských titulů a inkolátu dokonce podstoupili proces přijetí do některé ze stavovských obcí českých zemí (tzv. habilitaci v zemi), aniž ji oni sami či jejich potomci kdykoliv v budoucnu skutečně využili k zakoupení deskového majetku. V obou případech tak bylo jejich jednání vedeno nikoliv přímou snahou dosáhnout šlechtického postavení a životního stylu, ale primárně kalkulací o investici do svobodného majetku.⁵³

Definitivní zánik stavovského systému přinesla revoluční léta 1848–1849. Stavovské ústavy byly nahrazeny konstituční monarchií, která se stavovskými privilegii i s řadou tradičních, ryze šlechtických svobod (soudních, vojenských) již nepočítala. Inkolát jako podmínka držby deskových statků byl zrušen v následujících letech ministerským nařízením z roku 1849 a císařskými patenty z let 1852 a 1853. Veškerému domácímu obyvatelstvu včetně židovského bylo umožněno užívat statusu státních občanů rovných před zákonem a s ním rovněž svobodně nabývat jakéhokoli pozemkového vlastnictví. Od té doby se udílení všech stupňů šlechtických titulů včetně rytířských představovalo již „jen“ čistou formu lukrativní odměny za prokázané zásluhy státu, panovníkovi či zemi (a samozřejmě často i významných společenských vazeb) a ztratilo opodstatnění jako právní podmínka způsobilosti držby velkostatků a potažmo stavovské politické výlučnosti.⁵⁴

Bibliografie

Archivní prameny

Národní archiv, fond Česká dvorská kancelář

Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv, Hofkanzleiadelsakten / Reichsadelsakten

Moravský zemský archiv, fond A 3 Stavovské rukopisy, kvaterny majestátů

Literatura

ANDEL, Brigitte: *Adelsverleihungen für Wirtschaftstreibende während der Regierungszeit Maria Theresias*. Dissertation, Philosophische Fakultät der Universität Wien. Wien 1969.

AUSSEZ, Franz S.: *Darstellung der Landtafel- und Grundbuchsordnung in Oesterreich*. Wien – Klagenfurt 1847.

BACKHAUS, Fritz: Rothschild, Salomon Freiherr von. In: *Neue Deutsche Biographie*, 22. Berlin 2005, s. 133.

BAXA, Bohumil: *Inkolát (a indigenát) v zemích koruny české od r. 1749–1848*. Praha 1908.

BEHRINGER, Wolfgang: *Thurn und Taxis : Die Geschichte ihrer Post und ihrer Unternehmen*. München 1990.

⁵³ Tyto kauzy jednoznačně vyvracejí starší názor hospodářského historika M. Myšky, podle něhož prosté nobilitace podnikatelů z druhé poloviny 18. století neměly žádnou přímou souvislost s nabytím pozemkového majetku, neboť Myškou studovaní moravští podnikatelé je zakoupili až s několikaletým odstupem. M. Myška založil svou analýzu pouze na povyšování dotyčných do prostého šlechtického stavu, role následného zisku rytířského titulu a inkolátu si nijak nevšímal. M. Myška proto kritizoval koncept tzv. feudalizace/aristokratizace podnikatelstva, s nímž vystoupili němečtí historikové. Ti se ale zabývali německým prostředím přelomu 19. a 20. století, jež se od českých poměrů do poloviny 19. století navíc zásadně odlišovalo absencí institutu inkolátu! MYŠKA, M.: Merita, s. 105–106; srov. ZUNKEL, Friedrich: *Der rheinisch-westfälische Unternehmer 1834–1879 : Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Bürgertums im 19. Jahrhundert*. Köln etc. 1962, s. 170–172; ZORN, Wolfgang: Unternehmer und Aristokratie in Deutschland : Ein Beitrag zur Geschichte des sozialen Stils und Selbstbewußtseins in der Neuzeit. *Tradition : Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie* 8, 1963, s. 241–254; KÄLBLE, Hartmut: Wie feudal waren die deutschen Unternehmer im Kaiserreich? : Ein Zwischenbericht. In: TILLY, Richard H. (Hg.): *Beiträge zur quantitativen vergleichenden Unternehmensgeschichte*. Stuttgart 1985, s. 148–174; BERGHOFF, Hartmut: Aristokratisierung des Bürgertums? : Zur Sozialgeschichte der Nobilitierung von Unternehmern in Preußen und Großbritannien 1870–1918. *Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 81, 1994, s. 178–204.

⁵⁴ ŽUPANIČ, J.: Nová šlechta, s. 227–269.

- BERÁNEK, Karel – KOLLMAN, Josef: *Česká dvorská kancelář (1293) 1523–1749*. Inventáře a katalogy fondů Státního ústředního archivu Praze, 18. Praha 1966.
- BERGHOF, Hartmut: Aristokratisierung des Bürgertums? : Zur Sozialgeschichte der Nobilitierung von Unternehmern in Preußen und Großbritannien 1870–1918. *Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 81, 1994, s. 178–204.
- Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, Supplementum, 2. Ostrava 2013.
- BOLDORF, Marcel: *Europäische Leinenregionen im Wandel : Institutionelle Weichenstellungen in Schlesien und Irland 1750–1850*. Köln 2006.
- BRŇOVJÁK, Jiří – STARÝ, Marek: Residential Right in the Course of Time : Changes in the Legal Institution of the Inkolat in the Bohemian Crown Lands. In: GAŁĘDEK, Michał – KLIMASZEWSKA, Anna (eds.): *Public Law : Studies in Comparative Legal History Modernisation : National Identity and Legal Instrumentalism*, II. Leiden – Boston 2019, s. 1–32.
- BRŇOVJÁK, Jiří: „Sedlák šlechticem“ : Nobilitovaný velkostatkář Paul Czaderski a jeho potomstvo. In: *Ostrava : Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska* 35, 2021, s. 269–309.
- BRŇOVJÁK, Jiří: České nobilitace podnikatelů v období vlády císaře Karla VI. (1712–1740) : Nobilitace – stavovství – merkantilismus. In: BRŇOVJÁK, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (eds.): *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem : Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století*. Ostrava, s. 219–238.
- BRŇOVJÁK, Jiří: Nobilitovaní poštímistři v českých zemích v 18. století. In: SENČEK, Richard R. a kol.: *Komunikácia v dejinách ľudskej spoločnosti*. Banská Bystrica 2016, s. 98–113.
- BRŇOVJÁK, Jiří: Otázka konfese Slezanů v nobilitačních řízeních České dvorské kanceláře za vlády císaře Karla VI. a tzv. slezský inkolát. In: NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století : Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*. Ústí nad Labem 2007, s. 329–348.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Šlechticem z moci úřední : Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*. Ostrava 2015.
- BRŇOVJÁK, Jiří: Spuren (früh)neuzeitlichen neuen Adels in moderner tschechischer, bzw. mitteleuropäischer Geschichtsschreibung. In: FASORA, Lukáš – HIEBL, Ewald – PÁL, Judith – POPELKA, Petr (Hg.): *Elitenforschung in der Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts : Erfahrungen und methodologische Inspirationen*. Berlin – Münster – Wien – Zürich – London 2019, s. 5–19.
- BRŇOVJÁK, Jiří: Význam (šlechtického) vzdělávání a cestování pro nobilitaci v době vlády císaře Karla VI. In: KUBEŠ, Jiří (ed.): *Šlechtic na cestách v raném novověku*. Pardubice 2007, s. 193–205.
- BURGER, Hannelore: *Heimatsrecht und Staatsbürgerschaft österreichischer Juden : Vom Ende des 18. Jahrhunderts bis in die Gegenwart*. Wien 2014.
- CERMAN, Ivo: *Šlechtická kultura v 18. století : Filozofové, mystici, politici*. Praha 2011.
- ČAPEK, Alois: *Tabák v Čechách : Kouření a šňupání : Pěstování, zpracování a zdaňování tabáku, jakož i vývoj jeho monopolu, jeho spotřeby a výnosu*. Praha 1947.
- ČTVRTNÍK, Pavel – GALUŠKA, Jan – TOŠNEROVÁ, Patricia: *Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Liberec 2008.
- ČTVRTNÍK, Pavel a kol.: *Dějiny pošty v českých zemích*. Praha 2000.
- ČTVRTNÍK, Pavel: Dědičné pošty a poštímistři. In: *Sborník poštovního muzea*, 1987, s. 135–152.
- D'ELVERT, Christian: Zur mähr.-schles. Adelsgeschichte, 67 : Die Freiherren und Ritter Pino von Friedenthal. *Notizen-Blatt der Historisch-Statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, 1875, č. 8, s. 57–59.
- D'ELVERT, Christian: Der Verkauf der Studien- und Religionsfonds-Güter, der Studien-, Religions- und Schul fond in Mähren und Oeterr.-Schlesien. *Notizen-Blatt der Historisch-Statistischen Section der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, 1876, č. 2, s. 12–13.
- D'ELVERT, Christian: Zum Verkauf der Staatsgüter in Mähren und öster. Schlesien. *Schriften der Historisch-Statistischen Section der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, 3, 1852, s. 59–69.
- D'ELVERT, Christian: Zur Geschichte des Verkaufs der Staats-Güter in Mähren und Schlesien. *Notizen-Blatt der Historisch-Statistischen Section der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, 1859, č. 5, s. 33–35.
- DICKSON, Peter George Muir: *Finance and Government under Maria Theresia 1740–1780, II : Finance and Credit*. Oxford 1987.
- DŁUGOBORSKI, Waclaw – GIEROWSKI, Józef – MALECZYŃSKI, Karol: *Dzieje Wroclawia do roku 1807*. Warszawa 1958.
- DOERR, August von: *Der Adel der böhmischen Kronländer : Ein Verzeichnis derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome, welche in den böhmischen Saalbüchern des Adelsarchives im k. k. Ministerium des Innern in Wien eingetragen sind*. Prag 1900.

- DREWES, Kai: *Jüdischer Adel : Nobilitierungen von Juden im Europa des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt a. M. 2013.
- DVORÁK, Rudolf (ed.): *Jednání sněmů moravských v letech 1835–1848*. Brno 1906.
- Encyklopaedia Judaica*, 16. Detroit 2007.
- FRANK, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823*, I–V. Schloss Senftenegg 1967–1974.
- FRANK-DÖFERING, Peter: *Adelslexikon des österreichischen Kaisertums 1804–1918*. Wien 1989.
- FREUND, Ismar: *Die Emanzipation der Juden in Preußen : Unter besonderer Berücksichtigung des Gesetzes vom 11. März 1812 : Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte der Juden in Preußen*. Berlin 1912.
- FÜVES, Ödön: Die bekanntesten geadelten Griechen in Ungarn. *Balkan Studies* 5, 1964, s. 303–308.
- GABRIEL, František: Rakouský solný monopol a polská sůl ve Slezsku a na Moravě. *Slezský sborník* 66, 1968, s. 511–525.
- GIEROWSKI, Józef: Struktura gospodarstwa i społeczna miast, przemysł i górnictwo. Handel. In: MALECZYŃSKI Karol a kol.: *Historia Śląska*, I: *Do roku 1763*, III: *Od końca XVI w. do r. 1763*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 178–302.
- GODSEY, William D.: Adelige Intoleranz : Die antijüdische Aufnahmeordnung des niederösterreichischen Ritterstandes aus dem Jahr 1808. In: KELLER, Katrin – MĀTA, Petr – SCHEUTZ, Martin (Hg.): *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*. Wien – Köln – Weimar 2017, s. 321–338.
- HÁJEK, Jiří – KRIEGER, Miloslav: Merkantilismus a vývoj poštovní organizace v Čechách. *Sborník poštovního muzea*, 1987, s. 58–76.
- HÁNL, Jiří: Poštovní regál a státní správa. *Sborník poštovního muzea*, 1982.
- HURT, Rudolf: *Kyjovsko*. Brno 1970.
- KAELBLE, Hartmut: Wie feudal waren die deutschen Unternehmer im Kaiserreich? : Ein Zwischenbericht. In: TILLY, Richard H. (Hg.): *Beiträge zur quantitativen vergleichenden Unternehmensgeschichte*. Stuttgart 1985, s. 148–174.
- KARNIEL, Josef: Zur Auswirkung der Toleranzpatente für die Juden in der Habsburgermonarchie im josephinischen Jahrzehnt. In: BARTON, Peter F. (Hg.): *Im Zeichen der Toleranz : Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts in den Reichen Joseph II., ihren Voraussetzungen und ihren Folgen*. Wien 1981, s. 203–220.
- KELLENBENZ, Hermann: *Der Merkantilismus und die soziale Mobilität in Europa*. Wiesbaden 1965.
- KELLENBENZ, Hermann: Finanzen und Staatsräson in der frühen Neuzeit Europas. In: DE MADDALENA, Aldo – KELLENBENZ, Hermann (Hg.): *Finanzen und Staatsräson in Italien und Deutschland in der frühen Neuzeit*. Berlin 1992, s. 15–20.
- KESTENBERG-GLADSTEIN, Ruth: *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern, Zeitalter der Aufklärung 1780–1830*. Tübingen 1969.
- KLÍMA, Arnošt: *Economy industry and society in Bohemia in the 17th–19th centuries*. Praha 1991.
- KOMANOVITS, Renate: *Der Wirtschaftsadel unter Kaiser Karl II. (I.) in der Zeit von 1792–1815*. Dissertation, Philosophische Fakultät der Universität Wien. Wien 1974.
- KRAMEŠ, Jaroslav: *Kameralismus a klasická ekonomie v Čechách*. Praha 1998.
- KRAUSS, Samuel: *Joachim Edler von Popper : Ein Zeit- und Lebensbild aus der Geschichte der Juden in Böhmen*. Wien 1926.
- KRÜNITZ, Johann Georg: *Oekonomische Encyclopädie oder allgemeines System der Staats- Stadt- Haus- und Landwirthschaft*, 20. Berlin 1780.
- KÜHN, Siegfried: *Der Hirschberger Leinwand- und Schleierhandel von 1648–1806*. Breslau 1938.
- KUZIO-PODRUCKI, Arkadiusz: *Henckel von Donnersmarckowie : Kariera i fortuna rodu*. Bytom 2003.
- LENGYELOVÁ, Tünde a kol.: *Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava 2012.
- LOEN, Johann Michael von: *Der Kaufmanns-Adel*. Franckfurt am Mayn 1742.
- MAHRINGER, Peter: *Österreichischer Wirtschaftsadel von 1701 bis 1740*. Dissertation, Philosophische Fakultät der Universität Wien. Wien 1968.
- MĀTA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004.
- MĀTA, Petr: Der Adel der Habsburgermonarchie: Standeserhebungen und adelsrechtliche Regelungen. In: HOCHEDLINGER, Michael – MĀTA, Petr – WINKELBAUER, Thomas (Hg.): *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, 1 : *Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*, Teilband 1. Wien 2019, s. 117–148.
- MATĚJČEK, Jiří: K metodice výzkumu sociální skupiny podnikatelů : Podnikatel v systému sociální stratifikace. In: MÝSKA, Milan (ed.): *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu : Protokoly kolokvií, konaných ve dnech 2.–3. prosince 1992 a 9.–10. prosince 1993 v Ostravě*. Ostrava 1994, s. 24–31.

- MAUR, Eduard: Merkantilismus, kameralismus a proto industrializace v habsburské monarchii. In: BŮŽEK, Václav – SMÍŠEK Rostislav (eds.): *Habsburkové : Země Koruny české ve středoevropské monarchii : 1526–1740*. Praha 2017, s. 184–187.
- MIKOLETZKY, Hanns Leo Österreich: *Das große 18. Jahrhundert : Von Leopold I. bis Leopold II.* Wien 1967.
- MITTENZWEI, Ingrid: *Zwischen Gestern und Morgen : Wiens frühe Bourgeoisie an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*. Wien – Köln – Weimar 1998.
- MYŠKA, Milan a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava 2003.
- MYŠKA, Milan: Merita mercatorum aneb jak tři obchodníci z Moravy a Slezska za časů Marie Terezie přišli k šlechtickým titulům. In: PANIC, Idzi – WANATOWICZ, Maria W. (eds.): *Wiekie stare i nowe*. Katowice 2000, s. 93–109.
- MYŠKA, Milan: Sociální skupina podnikatelstva jako předmět historického výzkumu. In: TÝŽ (ed.): *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu : Protokoly kolokvií, konaných ve dnech 2.–3. prosince 1992 a 9.–10. prosince 1993 v Ostravě*. Ostrava 1994, s. 8–19.
- NIEDHAMMER, Martina: *Nur eine „Geld-Emancipation“?: Loyalitäten und Lebenswelten des Prager Jüdischen Grossbürgertums 1800–1867*. Göttingen 2013.
- NOŽIČKA, Josef: Nejstarší pražské manufakturny. *Pražský sborník historický* 7, 1972, s. 97–106.
- O. MCCAGG, William: Austria's Jewish Nobles 1740–1918. *The Leo Baeck Institute Year Book* 34, 1989, s. 163–183.
- OTRUBA, Gustav: Bedeutung der englischen Subsidien und Antizipationen für die Finanzen Österreichs 1701–1748. *Vierjahrtschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 51, 1964, s. 230–231.
- OTRUBA, Gustav: Rothschild Salomon Mayer Frh. von. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon : 1815–1950*, 9. Wien 1988, s. 289–290.
- PEKAŘ, Josef: *České katastry 1654–1789*. Praha 1932.
- PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001.
- PETRY, Ludwig – MENZEL, Josef Joachim (Hg.): *Geschichte Schlesiens, 2 : Die Habsburger Zeit 1526–1740*. Sigmaringen 1988.
- POKLUDA, Zdeněk: *Brumov : Osudy hradu a jeho držitelů*. Hýsly 2005.
- POKLUDA, Zdeněk: Pronikání buržoazie do sféry deskového velkostatkářského vlastnictví na Moravě v polovině 19. století. *Vlastivědný věstník moravský* 33, 1981, č. 2, s. 165–178.
- POPELKA, Petr: Die Generationen im mitteleuropäischen Familienunternehmen vor dem Ersten Weltkrieg. In: FASORA, Lukáš – HIEBL, Ewald – POPELKA, Petr (Hg.): *Generationen in der Geschichte des langen 20. Jahrhunderts – methodisch-theoretische Reflexionen*. Wien 2015, s. 115–126.
- POPELKA, Petr: Poštovní mistr : Příklad Antona Franze Königa. In: MALÍŘ, Jiří a kol.: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno 2008, s. 77–94.
- PUTZ, Franz: *Die österreichische Wirtschaftsaristokratie von 1815–1859*. Dissertation, Philosophische Fakultät der Universität Wien. Wien 1975.
- RAUSCHER Peter – SERLES, Andrea: Märkte, Monopole, Manufakturen : Der Tabakhandel im österreichischen Donauraum um 1700. *Annales Mercatorum* 1, 2015, s. 61–96.
- RIES, Rotraud: Hoffaktor. In: DINER, Dan (Hg.): *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, 3. Stuttgart 2016, s. 84–89.
- ROUBÍK, František – CULKOVÁ, Dagmar – KOLLMAN, Josef: *Salbuchy : Sal : 1527–1832*. Numerický inventář a abecední rejstřík : Inventáře a katalogy fondů Státního ústředního archivu Praze. Praha 1981.
- ROUBÍK, František: K vývoji poštovníctví v Čechách v 16. až 18. století. *Sborník archivu ministerstva vnitra RČS* 10, 1937, s. 231–288.
- SCHINDLER, Emanuel: *Merkantilismus a státní praxe v Rakousku za Leopolda I.* Zvláštní otisk z „Obzoru národohospodářského“ : Ročník IX. Praha 1904.
- SCHNEE, Heinrich: Die Nobilitierung der ersten Hoffaktoren : Zur Geschichte des Hofjudentums in Deutschland. *Archiv für Kulturgeschichte* 43, 1961, s. 62–69.
- SEITSCHKEK, Franz-Stefan: Tradition als Innovation : Finanzverwaltung in der Habsburgermonarchie um 1700. In: HEPPNER, Harald – JESNER, Sabine (eds.): *The 18th Century as Period of Innovation : Yearbook of the Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe* 2, 2019, s. 103–130.
- ŠMERDA, Milan: Pokus o obrácení obchodu českých zemí k Jadranu v první polovině 18. století. *Slovanský přehled* 52, 1972, s. 272–281.
- SMUTNÝ, Bohumír: K obchodním aktivitám rodiny Zebů s jihlavským sukmem v 18. století. *Vlastivědný sborník Vysočiny* 11. Oddíl věd společenských, 1998, s. 147–165.
- SOCHOROVÁ, Ludmila: K historii pražské rodiny Bullů von Bullenau v 18. století. *Genealogické a heraldické listy* 31, 2011, s. 52–61.

- SRBIK, Heinrich Ritter von: *Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I bis Maria Theresia : Untersuchungen zur Wirtschaftsgeschichte Österreichs im Zeitalter der Merkantilismus*. Wien – Leipzig 1907.
- STOLLEIS, Michael: Friedrich Meinekes „Die Idee der Staatsräson“ und die neuere Forschung. In: TÝŽ: *Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit : Studien zur Geschichte des öffentlichen Rechts*. Frankfurt a. M. 1990, s. 134–164.
- URFUS, Valentin: Pražští merkantilisté po třicetileté válce a na počátku 18. století. *Pražský sborník historický* 22, 1989, s. 71–82.
- URFUS, Valentin: PRAŽŠTÍ směnárníci a bankéři v 18. století. *Pražský sborník historický* 4, 1967/1968, s. 44–57.
- VALENTA, Aleš: *Lesk a bída barokní aristokracie*. České Budějovice 2011.
- VOLF, Miroslav: Boj o solný monopol v Čechách v 17. a na počátku 18. století. *Český časopis historický* 39, 1933, s. 297–326, 505–536.
- WERTHEIMER, Joseph von: *Die Juden in Oesterreich : Vom Standpunkt der Geschichte, des Rechts und des Staatsvotheils*, 2. Leipzig 1842.
- WINKELBAUER, Thomas: Nervus rerum Austriacarum : Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700. In: Mafa, Peter – WINKELBAUER, Thomas (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740 : Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart 2006, s. 179–215.
- WURZBACH, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 8. Wien 1862.
- WURZBACH, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 27. Wien 1874.
- WURZBACH, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 55. Wien 1887.
- WUTTKE, Konrad: *Die allgemeine Geschichte der Gesellschaft bis zum Jahre 1851 : Georg von Giesche's Erben : 1704–1904 : Festschrift zum zweihundertjährigen Jubiläum der Gesellschaft*, II. Breslau 1904.
- ZÁŘICKÝ, Aleš: *Rotschildové a ti druzí aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*. Ostrava 2005.
- ZORN, Wolfgang: Unternehmer und Aristokratie in Deutschland : Ein Beitrag zur Geschichte des sozialen Stils und Selbstbewußtseins in der Neuzeit. *Tradition : Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie* 8, 1963, s. 241–254.
- ZUNKEL, Friedrich: *Der rheinisch-westfälische Unternehmer 1834–1879 : Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Bürgertums im 19. Jahrhundert*. Köln etc. 1962.
- ŽUPANIČ, Jan: Mundy : Rod mezi Rýnem, Moravou a Dunajem. *Genealogické a heraldické informace* 13 (28), 2008, s. 58–64.
- ŽUPANIČ, Jan: *Nobilitas iudaeorum : Židovská šlechta střední Evropy v komparativní perspektivě*. Praha 2017.
- ŽUPANIČ, Jan: Nobilitierungen der Juden in Österreich (1789–1918). *Historisches Jahrbuch* 136, 2016, s. 501–597.
- ŽUPANIČ, Jan: *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha 2006.
- ŽUPANIČ, Jan: Parishové ze Senftenbergu. *Heraldická ročenka*, 2009, s. 115–122.
- ŽUPANIČ, Jan: Židovská šlechta v předbřeznovém Rakousku. *Časopis Národního muzea (Řada historická)* 175, 2006, č. 3–4, s. 97–122.

Summary

Possibilities and Limits of the Social Rise of Entrepreneurs from the Czech Lands through Ennoblement in the 18th and First Half of the 19th Century

This study aims to present the issue of granting aristocratic titles to entrepreneurs as one of the fundamental forms of vertical social mobility of this small socio-professional group in the estates-based society of the Czech lands in the 18th century and the first half of the 19th century, i.e. in the period of the end of the estates-based society of the Czech lands, and thus of the entire Habsburg monarchy. To achieve a more comprehensive assessment of the chosen issue, three basic and intertwining points of view were selected: (a) the context of the development of legal and administrative norms and customs defining the boundaries of the ennoblement policy implemented by the rulers and the competent court authorities (taking into account the influence of the relevant provincial instances); (b) the influence of the modernisation of the late estates society and its gradual transition to civil society; and (c) the viewpoint of the contemporary business class and its own needs for social ascent. Examples of the ennoblement of entrepreneurs in the 18th and early 19th centuries are one of the most visible proofs of successful social rise, which was based not only on their successful business careers, but also on the

merits and social qualities of their ancestors and relatives. In several cases of ennoblement, successful business elites can be seen to have sought to leverage their acquired social and material status into a change of social status, i.e. nobility, ensuring higher social prestige. Given the proven merits of applicants for noble titles, as well as their ancestors and relatives, ennoblement can also be seen as a one-off investment of multi-generationally accumulated social and material capital. The analysis of individual ennoblement cases also shows that many entrepreneurs, when gaining a knighthood, were primarily concerned with the granting of the noble right of residence (Czech “inkolát”) that would enable them to overcome legal (status) limits to the possession of registered property (i.e. property registered in the land registers for ecclesiastical noble legal entities) in a completely utilitarian manner. Some of the recipients of knighthoods and the noble right of residence even underwent the process of admission to the landed estates (the so-called habilitation in the land) without themselves or their descendants ever actually using it to purchase registered in the future. In both cases, their actions were thus driven not by a direct desire to achieve a noble status and lifestyle, but by an objective calculation over the investment in freehold property. The study of the ennoblement cases further showed that the rulers, or rather the court instances representing them (the Bohemian court office and its successors after 1749), on the one hand, tried to follow the traditional principles of ennoblement practice based on estates principles, on the other hand, they were willing to pragmatically appreciate the merits of entrepreneurs if they meant a contribution to the state treasury, even in the case of a conflict with estates principles. This approach was manifested, for example, in the redefinition of entrepreneurial activities as a state-acceptable source of livelihood, or in the relaxation of the relatively rigid rules of the noble right of residence that undermined access to registered property reserved for members of the estates.